

MATEJ DRAKSLER*

Nastanek in razvoj ljubljanskega Mestnega trga do leta 1300 v luči rezultatov arheoloških raziskav

IZVLEČEK

Arheološke raziskave v središču Ljubljane, izvedene v letih 2009 in 2016, so razkrile pomembne podatke o zgodnjem razvoju Ljubljane. Najzgodnejši arheološki sledovi srednjeveške poselitve na raziskanem območju Mestnega trga, v bližini današnjega Tromostovja, kažejo na predurbano jedro kasnejšega mesta, ki se je začelo razvijati pred sredino 12. stoletja, kar vsaj okvirno sovпада s časom prihoda rodbine Spanheim na osrednjo Kranjsko. Sledi načrtna urbanizacija prostora z vzpostavitvijo ulic, ki so služile kot izhodišče za parcelacijo. Takšen velikopotezen projekt običajno ni bil del organske rasti mesta, ampak plod organizacijsko in finančno zahtevne rekonstrukcije obstoječe naselbine, ki jo lahko razumemo kot ustanovitev mesta. Glede na arheološke podatke in omembe v pisnih virih bi lahko bila Ljubljana ustanovljena za časa koroškega vojvode Hermana Spanheimskega (1161–1181), ni pa izključeno, da se je to zgodilo že v času njegovih bratov Henrika (1144–1161) ali Ulrika, ki se je leta 1144 prvi imenoval po Ljubljani.

KLJUČNE BESEDE

Srednji vek, Ljubljana, Mestni trg, predurbana naselbina, ustanovitev mesta, urbanizacija, parcelacija, rodbina Spanheim

ABSTRACT

EARLY DEVELOPMENT OF LJUBLJANA'S TOWN SQUARE UNTIL 1300 IN LIGHT OF ARCHAEOLOGICAL RESEARCH RESULTS

Archaeological research carried out in the old town centre in 2009 and 2016 yielded important information regarding Ljubljana's development. The earliest archaeological traces of the medieval settlement in the Town Square area near the present-day Triple Bridge point to a pre-urban core of the subsequent town, which began to develop before the mid-twelfth century, which at least roughly coincided with the time when the Spanheim family arrived in central Carniola. Then followed urban planning. The streets were laid out before the plots were marked out and build on. Such an ambitious project was usually not part of the town's natural evolution but a result of organizationally and financially complex reconstruction of the existing settlement, which can be understood as the founding of the town. According to archaeological data and mentions in written sources, Ljubljana may have been founded during the period of Herman of Spanheim (1161–1181), Duke of Carinthia. However, it is not excluded that this already happened during the time of his brothers Henry (1144–1161) or Ulrich. The latter was the first to name himself after Ljubljana in 1144.

KEY WORDS

Middle Ages, Ljubljana, Town Square, pre-urban settlement, founded town, urbanization, plots, Spanheim family

* univ. dipl. arheolog, Skupina STIK, Ljubljana, draksler.matej@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-9886-576X>

UVOD

Raziskovanje srednjeveških mest je že dolgo domena zgodovinarjev in umetnostnih zgodovinarjev, pa tudi predstavnikov drugih strok. Šele po drugi svetovni vojni so se začele širše uveljavljati tudi sistematične arheološke raziskave.¹ Kmalu je postalo jasno, da arheologija ne ponuja preprostih odgovorov na vprašanja, ki si jih zastavlja zgodovinarji, temveč razkriva popolnoma nove vidike preteklosti.² Eno ključnih vprašanj pri proučevanju preteklosti evropskih mest je problematika nastanka urbanih naselbin in prav tu je prispevek arheoloških raziskav in odkritij bistvenega pomena.³

Pri vprašanju nastanka mest moramo razlikovati med dvema možnostma. Prva je ustanovitev mesta »na zeleni trati«, torej na predhodno nenaseljeni lokaciji, druga pa razvoj mesta iz predurbanih naselbinskih oblik neagrarnega značaja. S tem je povezano tudi vprašanje, kdo je bil ali kdo so bili pobudniki urbanega razvoja in ustanovitelji mesta. Klasična razlaga, ki upošteva predvsem pravne kriterije, kot ustanovitelja razume zemljiškega gospoda.⁴ V popularnih predstavah še vedno prevladuje mnenje o enkratnem nastanku oziroma ustanovitvi mest, kot da so se v določenem trenutku pojavila iz nič in kot da gre za popolnoma nov pojav v srednjeveški družbi, brez neposredne povezave z različnimi zgodnejšimi naselbinskimi oblikami neagrarnega značaja. Pri tem naj bi bil odločilen enkratni pravni akt – podelitev mestnih pravic.⁵ Številni zgodovinarji so v preteklosti letnico prve omembe mesta nekritično sprejeli kot datum ustanovitve mesta ali datum podelitve »mestnih pravic« ter jo umestili v obdobje med prvo omembo trga (*forum*) in prvo omembo mesta (*civitas*), kar je vodilo do zmotne predpostavke o pozni urbanizaciji območja današnje Slovenije v primerjavi z avstrijsko Koroško in Štajersko ter drugimi sosednjimi deželami. Uporaba pravnih kriterijev pri kategorizaciji mest je hkrati zapostavila zgodnje faze njihovega razvoja in tako zanikala njihov dolgotrajen razvoj.⁶ Tak-

šen tradicionalen pristop je vodil do prepričanja, da je Ljubljana postala mesto šele med letoma 1220 in 1243.⁷

Nastanek urbanih naselbin na osrednjem ozemlju današnje Slovenije in njihov najzgodnejši razvoj je v zadnjem času raziskoval Miha Kosi, ki je za Ptuj, Kranj, Škofjo Loko, Gorico in Slovenj Gradec pokazal obstoj neagrarnih naselbin že v zgodnjem srednjem veku (Ptuj, Kranj) oziroma v II. stoletju.⁸ Za raziskave tega obdobja je količina ohranjenih pisnih virov pri nas resnično pičila, objavljenih arheoloških podatkov pa ni imel na voljo, zato je Kosi dal velik poudarek primerjalni obravnavi (*vergleichende Städtegeschichte*), ki se je v evropskem proučevanju mest uveljavila kot eden temeljnih metodoloških pristopov v zgodovinarstvu.⁹

V zadnjih petnajstih letih so v mestnem središču Ljubljane potekala številna arheološka izkopavanja. Pri tem so bili odkriti novi podatki o nastanku in razvoju srednjeveške Ljubljane, ki so odlično izhodišče za zapolnjevanje dosedanje podatkovne praznine. V članku bodo predstavljena najzgodnejša srednjeveška odkritja, ki so bila dokumentirana leta 2009 na Mačkovi (1) in Stritarjevi ulici (2)¹⁰ ter leta 2016 v atriju Upravne enote Ljubljana (3)¹¹ (slika 1). Odkriti temelji in zidovi stavb, ceste in ulice, vodnjaki in greznice ter druga infrastruktura omogočajo vpogled v procese urbanizacije in dinamiko notranjega razvoja naselbine, rezultati radiokarbonskega datiranja pa omogočajo še bolj prepričljivo kronološko umestitev raziskanih arheoloških kontekstov.¹²

Prve arheološke raziskave je na obravnavanem območju opravil že Alfons Müllner, ko je v letih 1896 in 1897 izkopaval nekdanji meščanski špital s cerkvijo sv. Elizabete,¹³ ki je stal na mestu stavbe Upravne enote Ljubljana, ter raziskoval na mestu nekdanje Ravnikarjeve in Schreyerjeve

1 Prim. Fehring, *Stadtarchäologie*; Untermann, *Archäologie*; Astill, *Medieval towns*.

2 Prim. *Die mittelalterliche Stadt erforschen*; *Stadtgründung*.

3 Prim. *Making a Medieval Town*.

4 Opll, *Seigneurial Power*, str. 166.

5 Kosi, *Zgodnja zgodovina*, str. II. V novejših obravnavah te problematike prevladuje mnenje, da v večini primerov enkratne podelitve pravic oziroma formalnega »povzdiga v mesto« ni bilo, temveč je šlo za postopen in dolgotrajnejši razvoj urbane naselbine ter vzporedno pravnih norm in privilegijev, ki so morda šele precej kasneje doživeli zapis »mestnih pravic«. Gl. Kosi, *Zgodnja zgodovina*, str. 12.

6 Kosi, *The Beginnings*, str. II6–II7.

7 Kosi, *The Beginnings*, str. 128.

8 Prim. Kosi, *Zgodnja zgodovina*; Kosi, *Stadtgründung*; Kosi, *Začetki*; Kosi, *Predurbane*; Kosi, *The Beginnings*.

9 Kosi, *Zgodnja zgodovina*, str. 17.

10 Vodji arheološke raziskave na Mačkovi in Stritarjevi ulici sta bila Martin Horvat, univ. dipl. arheol., in Rene Masaryk, univ. dipl. arheol.

11 Vodja arheološke raziskave v atriju Upravne enote Ljubljana je bil Martin Horvat, univ. dipl. arheol.

12 Ker so bile arheološke raziskave izvedene na razmeroma majhnem območju celotnega areala srednjeveške Ljubljane, smo si pri interpretaciji pomagali tudi z neobjavljenimi arheološkimi podatki z najdišč na Krojaški ulici, Jurčičevem trgu in Vodnikovem trgu, kjer je bilo prav tako raziskanih več stratigrafskih kontekstov, datiranih s pomočjo radiokarbonske analize. Iz vseh raziskanih najdišč v središču Ljubljane je trenutno na voljo več kot 40 radiokarbonskih datumov, pri čemer večina zajema kontekste, starejše od leta 1300.

13 Müllner, *Die Ausgrabungen 1897*, str. 52–54.

Slika 1: Načrt središča Ljubljane z območjem raziskave: 1 – Mačkova ulica; 2 – Stritarjeva ulica; 3 – atrij Upravnih enot Ljubljane.

hiše,¹⁴ zahodno ob današnji Stritarjevi ulici (sliki 1 in 4). Müllner je rezultate svojih raziskav solidno predstavil v reviji *Argo* ter podal ugotovitve, ki ob sedanjem boljšem poznavanju tega prostora pripomorejo k zanesljivejši interpretaciji arheoloških podatkov. Leta 2012 je nekaj podatkov z najdišča na Mačkovi ulici predstavil Benjamin Štular, vendar se je takrat poizkopavalna analiza, vključno s korelacijo z najdiščem na Stritarjevi ulici, šele dobro začela. Posamezne plasti niso bile datirane s pomočjo radiokarbonske analize, kar je otežilo faziranje.¹⁵

RADIOKARBONSKO DATIRANJE

Na vseh treh raziskanih lokacijah so arheološka izkopavanja razkrila stratificirane sekvence razvoja srednjeveškega Mestnega trga. Ker so bila posamezna najdišča med sabo prostorsko ločena, hkrati pa so bili izkopi, ki so posegli v srednjeveške plasti, omejeni, je bila pri njihovi korelaciji ključna uporaba radiokarbonskih analiz. Rezultati so bili ob pomanjkanju datiranih najdb pomembno orodje za datiranje in interpretacijo arheoloških kontekstov.

Za radiokarbonske analize smo izbrali dva-

najst vzorcev, ki pripadajo posameznim stratigrafskim enotam in zaporedjem. Ker je bil cilj rezultatov datiranja interpretacija nastanka in zgodnjega razvoja srednjeveškega Mestnega trga, so bili vsi vzorci izbrani iz stratigrafskih enot, za katere smo domnevali, da so starejše od leta 1300. Rezultati so to tudi potrdili. Radiokarbonsko datiranje je bilo opravljeno v Poznańskie Laboratorium Radiowęglowe na Poljskem. Opravljene so bile 14C meritve z izračunom konvencionalne radiokarbonske starosti in kalibracijo radiokarbonskih datumov (Slika 2).

V zadnjih letih je postalo očitno, da zlasti pri izdelavi kronologij mlajših obdobj kalibrirane datacije C14 kot povsem samostojno orodje niso zelo uporabne, vendar lahko njihovo uporabnost izboljšamo, če jih povežemo z arheološkimi podatki.¹⁶ V ta namen uporabljamo statistična orodja, na primer t. i. bayesovsko analizo arheološko stratificiranih nizov datacij, ki nam pomaga določiti, kje v okviru možnega časovnega razpona najverjetneje ležijo pravi datumi laboratorijskih analiz. Za kalibracijo radiokarbonskih datumov in izdelavo statističnih modelov smo uporabili programsko opremo OxCal v. 4.4, ki omogoča združitev rezultatov radiokarbonskega datiranja z

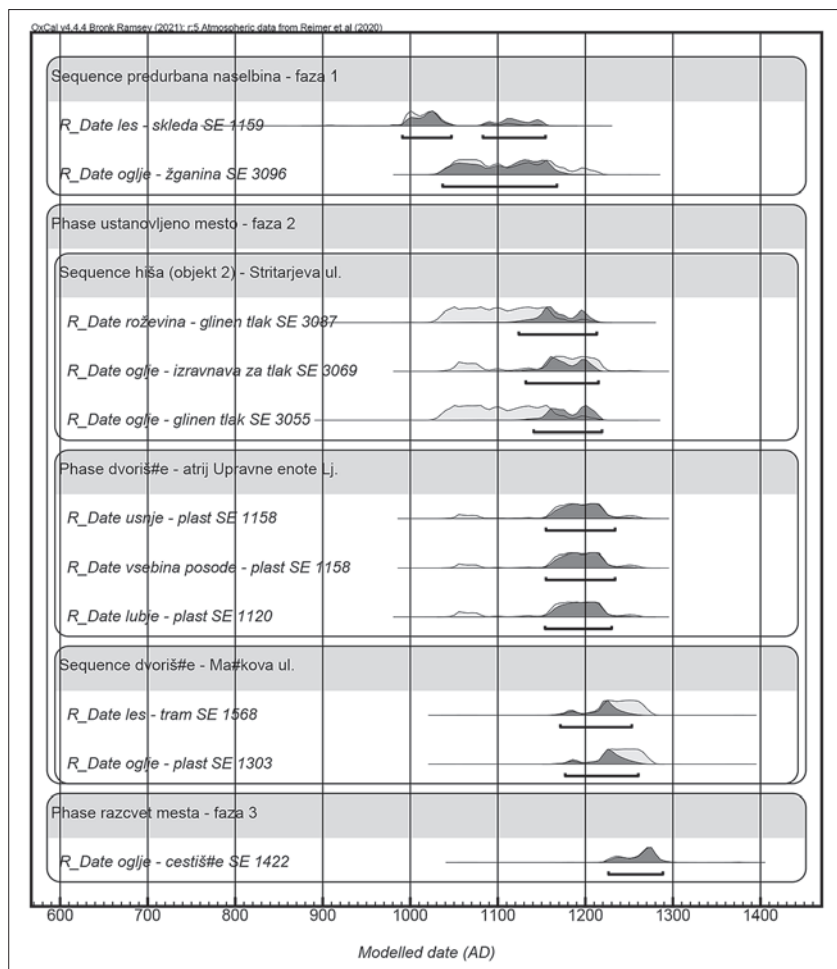
¹⁴ Müllner, Die Ausgrabungen 1898, str. 104–109.

¹⁵ Štular, Začetki, str. 144.

¹⁶ Pleterski et al., *Zgodnjesrednjeveška*, str. 86.

št. / faza	stratigrafska enota	št. vzorca	opis	¹⁴ C starost (BP)	modelirana starost (AD) 2-sigma
I	predurbana naselbina				
1	SE 1159	A2553-PN1006	les - skleda iz jarka 4	1020±30	991-1046 (45,4%) 1082-1155 (50,0%)
2	SE 3096	A1557-VZ3022	ogljje - požar nad jarkom 2	920±30	1037-1165
II	ustanovljeno mesto				
	hiša (objekt 2) - Stritarjeva ul.				
3	SE 3092	A1557-D0031134	les - glinen tlak št. 1	835±30	/
4	SE 3087	A1557-D0031132	roževina - glinen tlak št. 2	935±30	1127-1212
5	SE 3069	A1557-D0031133	ogljje - izravnavna za tlak	885±30	1134-1214
6	SE 3055	A1557-VZ3001	ogljje - glinen tlak št. 3	930±30	1143-1219
	dvorišče - Mačkova ul.				
7	SE 1568	A0654-VZ1030	les - strohnel tram	810±30	1171-1253
8	SE 1303	A0654-VZ1006	ogljje - plast dolgotrajnega nastanka	805±30	1176-1260
	dvorišče - atrij Upravne enote Ljubljana				
9	SE 1158	A2553-D0031128	vsebina v loncu - plast dolgotrajnega nastanka	865±30	1155-1233
10	SE 1158	A2553-D0023865	usnje - plast dolgotrajnega nastanka	865±30	1155-1233
11	SE 1120	A2553-D0031135	lubje - plast dolgotrajnega nastanka	870±30	1154-1230
III	razcvet mesta				
12	SE 1422	A0654-VZ1034	ogljje - cestišče	755±30	1225-1288

Slika 2: Rezultati radiokarbonske (¹⁴C) analize.

Slika 3: Bayesovska analiza datacij v nizu; svetlo siva barva prikazuje nemodeliran razpon in temno siva barva modeliran razpon. Okvir spodaj zamejuje 95,4 % (2-σ) razpon.

arheološkimi podatki, kot je kronološko zaporedje stratigrafskih enot. Rezultat je verjetnostni izračun v okviru posameznih sekvenc in faz (slika 3).

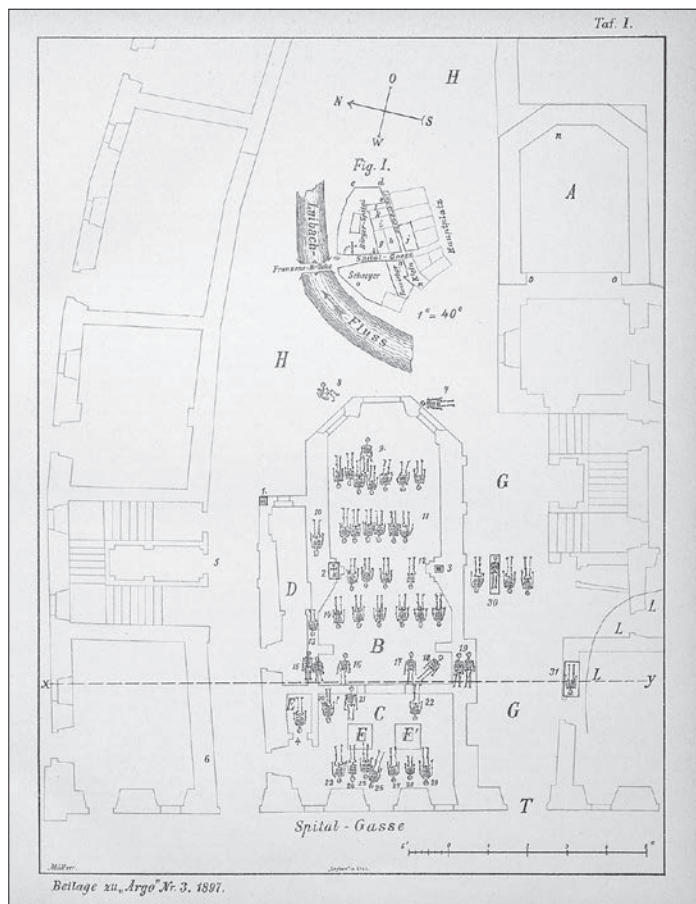
Analizirani vzorci z obravnavanih najdišč so bili razporejeni v zaporedje po modelu, ki ga določajo njihova radiokarbonska starost ter naslednji arheološki premisleki. Stratigrafsko najstarejša vzorca sta bila pridobljena v jarku 2 na Stritarjevi ulici (ožgan kol; A1157-VZ3022) in v jarku 4 v atriju Upravne enote Ljubljana (lesena skleda; A2553-PN1006) in sta bila analizirana v okviru zaporedne sekvence najstarejše srednjeveške faze (faza 1). Lesena skleda je bila namreč odkrita v zapolnitvi jarka, medtem ko je ožgan kol sled požara, ki prekriva takšne zapolnitve in stratigrafsko sodi na konec faze 1 ter hkrati tik pred začetek faze 2.

V okviru faze 2 smo analizirali vzorce iz treh kontekstov. Prvi kontekst je notranjost hiše (objekt 2), ki je bila raziskana pod današnjo Stritarjevo ulico. Analizirali smo vzorce iz treh zaporednih tlakov in med njimi iz izravnave (tampon) za tlak. Gre za najstarejše ugotovitve notranjosti raziskane hiše, ki jo stratigrafsko umeščamo na začetek faze 2. Zaradi časovnega neskladja smo stratigrafsko najstarejši tlak št. 1 (les, A1557-D0031134), katerega kalibriran radiokarbonski datum je bil najmlajši, izločili iz sekvence. S tem smo dosegli boljše uje-

manje znotraj statističnega modela. Analizirani so bili v stratigrafskem zaporedju glinen tlak št. 2 (roževina, A1557-D0031132), izravnava za tlak št. 3 (ogljje, A1557-D0031133) in glinen tlak št. 3 (ogljje, A1557-VZ3001). Drugi kontekst je dvorišče, ki je bilo raziskano v atriju Upravne enote Ljubljana. Analizirali smo vzorce iz dveh plasti dolgotrajnega nastanka (vsečina v loncu, A2553-D0031128; usnje, A2553-D0023865 in lubje, A2553-D0031135). Tretji kontekst je dvorišče, ki je bilo raziskano na Mačkovi ulici. Tam analizirana vzorca strohnelega trama (les, A0654-VZ1030) in vzorec iz plasti dolgotrajnega nastanka (ogljje, A0654-VZ1006) so glede na višinski nivo in radiokarbonsko starost nekoliko mlajši od prejšnjih dveh kontekstov ter predstavljajo mlajši del faze 2. Kot zadnji je bil analiziran vzorec z ulice oziroma iz najstarejše utrditve njenega cestišča (ogljje, A0654-VZ1034) pod današnjo Mačkovo ulico, ki ga stratigrafsko umeščamo na začetek najmlajše tu obravnavane faze 3.

RIMSKO OBDOBJE IN OBDOBJE PO PROPADU RIMSKE EMONE

Obravnavani prostor pod Grajskim gričem je definirala že rimskodobna ureditev prostora. Rimljani so na desnem bregu reke Ljubljanice,

Slika 4: Kopija Shreiberjevega načrta Špitala s cerkvijo sv. Elizabete iz leta 1831 z Müllnerjevo interpretacijo raziskanih vsebin (Müllner, *Die Ausgrabungen*, 1897, Taf. I.).

ki je v rimskem obdobju tekla okoli 50 metrov bližje Grajskemu griču,¹⁷ teren izravnavali v dve terasi, ki sta se stikali približno ob severnem robu Ciril-Metodovega trga. Po zgornji terasi je že v rimskem obdobju vzdolž Grajskega griča potekala cesta, ki je bila kasneje temelj glavne komunikacijske osi srednjeveške Ljubljane, ta pa je bila izhodišče za urbanistično zasnovo in razvoj mesta.¹⁸

V obdobju nestabilnih erozijskih razmer, po propadu rimske Emone,¹⁹ se je z intenzivno akumulacijo drobnega peska korito Ljubljanice postopoma zasulo v obliki agradacije z nastajanjem sipin in otokov. V obdobju poselitvenega hiatusa je brez človeške intervencije Ljubljanica na zunanji strani zavoja erodirala levi breg in postopoma premikala svojo strugo proti severozahodu, dokler se ni ustalila na mestu, kjer pod Tromostovjem teče tudi danes.²⁰ Posledično je na desnem bregu prišlo do zmanjšanja hitrosti vode in moči prenašanja materiala na notranji strani zavoja, kar je povzročilo odlaganje finih delcev (mulj in glina)²¹ ter nastanek do 60 metrov široke poplavne ravnice na enotni nadmorski višini okoli 289,40 metra. Sledovi obeh teras ob vznožju Grajskega griča so bili v obdobju najstarejše srednjeveške poselitve kljub dejavnikom pobočnega (erozijskega) delovanja v naravi še vedno vidni.²²

¹⁷ Izkop v atriju Upravne enote Ljubljana (palača Kresija) je potekal znotraj nekdanje rimske struge, ki je bila zapolnjena z drobnim peskom ter obilico rimskega keramičnega gradbenega materiala in lončenine. Peščeno polnilo struge s kosi rimskodobnega materiala je med raziskavami stavbe Špitala, ki je stal na mestu današnje stavbe Upravne enote Ljubljana, leta 1897 dokumentiral že Müllner (Die Ausgrabungen 1897, str. 52). Rob rimskodobne struge lahko pričakujemo pod južnim krilom obstoječe stavbe.

¹⁸ Omejen odsek ceste smo dokumentirali med arheološkimi raziskavami na najdišču Mestni trg 10 (Draksler et al., Arheološke raziskave).

¹⁹ Rimsko mesto Emona ni stalo na mestu srednjeveške Ljubljane pod Grajskim gričem, ampak zahodno od nje, na levem bregu Ljubljanice.

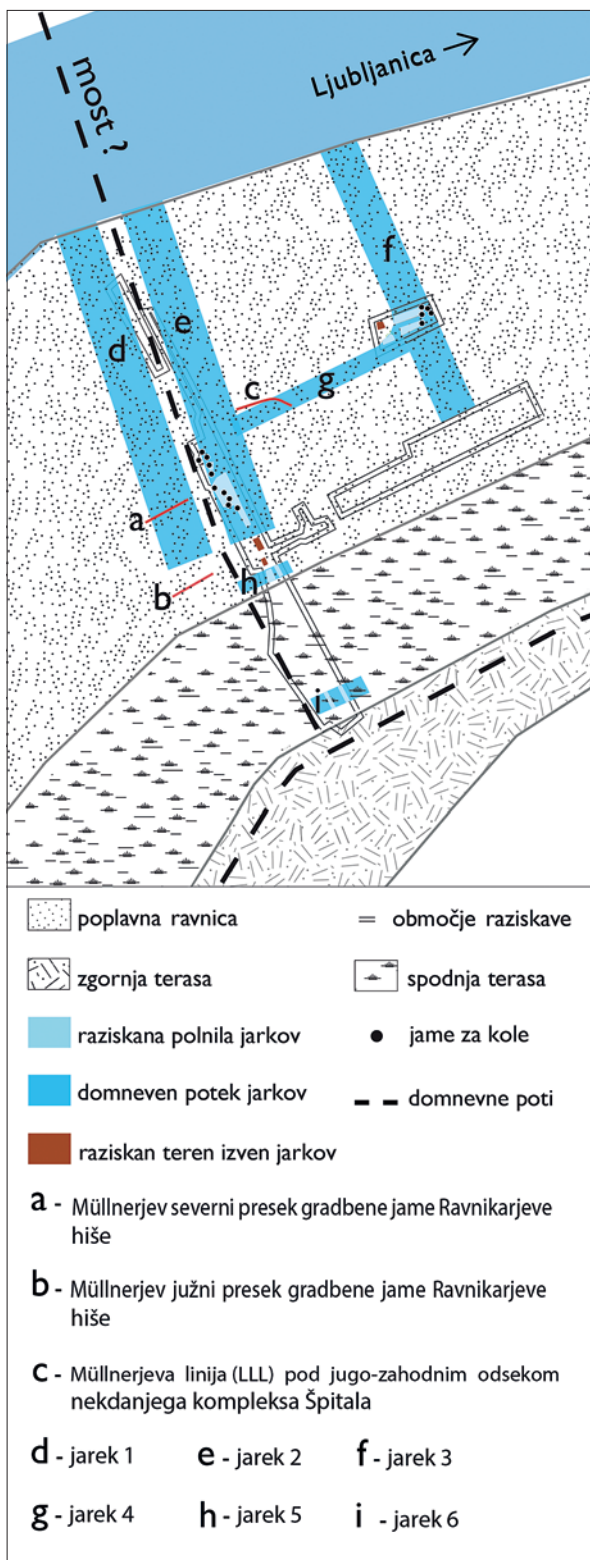
²⁰ Erozijska na zunanji strani meandra se običajno uravnoveži z odlaganjem na notranji strani, tako da se struga premakne v smeri zavoja, ne da bi se bistveno spremenila njena širina. Gl. *Površinska geologija*: <http://dk.mors.si/Dokument.php?id=131&lang=slv/> 29. 3. 2025.

²¹ V geološki ekspertizi je Tomaž Verbič ta mulj interpretiral kot suspenzijski poplavni sediment (Verbič, *Zaščitna*, str. 3).

²² Zgornja terasa, po kateri je ob vznožju Grajskega griča potekala stara rimska cesta in kjer se je v okviru nadaljnega razvoja srednjeveškega mesta oblikoval glavni mestni trg, je ležala na nadmorski višini približno 290,30 metra, spodnja terasa pa na nadmorski višini približno 289,70 metra.

PREDURBANA NASELBINA – FAZA I

Arheološki podatki kažejo, da se je jedro naselbine z neagrarnimi značilnostmi vzpostavilo na poplavni ravnici, na desnem bregu Ljubljane, nekako na območju okoli današnje Stritarje-

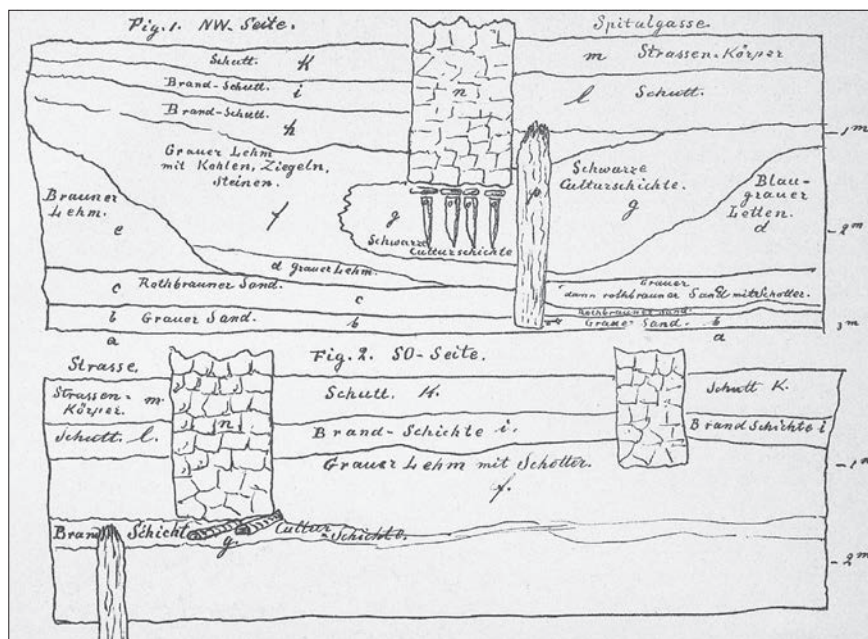

Slika 5: Shematični prikaz raziskanega dela Mestnega trga. Predurbana naselbina pred sredo 12. stoletja.

ve ulice in Tromostovja.²³ Nevšečnosti (občasne poplave), povezane z bližino reke, so očitno pretehtale druge lokacijske ugodnosti. Predpostavljamo, da sta na izbiro lokacije ob reki vplivala predvsem obrambni vidik – to območje je bilo enostavno zavarovati na dveh kratkih odsekih med Ljublanico in Grajskim gričem – ter ekonomski vidik – Ljublanica je omogočala komunikacijo in transport. Ljublanica je reka s počasnim tokom, ugodnim za plovbo. Izbrana lokacija z gradom na dominantni poziciji je omogočala tudi dober nadzor nad kopenskim in rečnim prometom, enostaven dostop do reke, izrabo njene energije in možnost enostavnega deponiranja komunalnih odpadkov.

Ob začetku srednjeveške poselitve (pred sredino 12. stoletja) obravnavanega prostora je poplavno ravnico prečilo vsaj troje verjetno vzporednih jarkov (jarek 1, 2 in 3 na sliki 5), ki so potekali v smeri sever–jug z rahlim odklonom proti zahodu. Tako so bili pravokotno usmerjeni na strugo reke Ljubljanice, s katero so bili domnevno stično povezani. Pravokotno nanje, z rahlim odklonom v smeri vzhod–zahod, so tekli jarki 4, 5 in 6 (slika 5). Prvega (jarek 1) je med raziskavami opazil že Müllner. Dokumentiral ga je v severnem preseku gradbene jame, pri čemer je jarek z vzhodno stranico segal izven tlorisa takrat obstoječe stavbe pod nekdanjo Špitalsko ulico. Iz Müllnerjevih risb je razvidno, da je bil jarek globok pribl. 1,3 metra ter v preseku širok pribl. 8,5 metra (slika

6).²⁴ Zapolnjen je bil s »kulturno plastjo« črne glin, oglja, keramičnega gradbenega materiala in kamenja.²⁵ Na podlagi primerjave širine jarka z ugotovitvami sodobnih arheoloških raziskav sklepamo, da je dokumentiran presek potekal rahlo diagonalno na jarek, tako da njegova dejanska širina meri nekoliko manj. Jarka v Müllnerjevem izrisu južnega preseka gradbene jame ne vidimo, kar kaže, da se je v smeri proti jugu končal nasproti današnje Mačkove ulice. Drugega (jarek 2) smo odkrili med raziskavami pod današnjo Stritarjevo ulico. Dokumentirali smo lahko le odsek njegove zahodne stranice, vendar pridobljeni podatki kažejo, da lahko sklepamo o njegovi rahlo diagonalni usmeritvi, ki vodi od zahodnega roba današnje Stritarjeve ulice proti vzhodnemu od treh mostov današnjega Tromostovja, ter da lahko rekonstruiramo njegovo širino, ki je znašala pribl. 8 metrov, in globino, ki je znašala pribl. 1,3 metra. Tudi ta jarek južno ne sega preko ločnice, ki jo v smeri vzhod–zahod predstavlja potek današnje Mačkove ulice. Tretji (jarek 3) je bil dokumentiran v atriju Upravne enote Ljubljana (slika 7). Njegova globina, ki je znašala približno 1,5 metra, in širina, ki je znašala več kot 8 metrov, se ujemata z dimenzijami prvih dveh. Ravno na raziskanem odseku se je vanj z zahoda dokaj pravokotno stekal četrti jarek (jarek 4). Zanimivo, tudi Müllner je med izkopavanji na jugozahodnem odseku nekdanjega kompleksa špitala opazil ločnico (linija L L L na sliki 4), domnevno

Slika 6: Müllnerjevi risbi severnega in južnega preseka, ki ju je dokumentiral med raziskavami Ravnikarjeve hiše (Müllner, Die Ausgrabungen, 1898, Taf. I.).

23 Kot kažejo neobjavljeni arheološki podatki z najdišča na Krojaški ulici, so neagrarne aktivnosti potekale na širšem območju.

24 Müllner, Die Ausgrabungen, 1898, str. 109, Taf. I.

25 Müllner, Die Ausgrabungen 1897, str. 52 sl.

severno stranico jarka 4, ki je potekala južno od tlorisa nekdanje cerkve sv. Elizabete ter na severu zamejila plasti s preperelimi odpadki usnja in kostmi, kar danes interpretiramo kot zapolnitev odkritih jarkov.²⁶ Na podlagi Müllnerjevih opazanj in sledov nadaljnjega razvoja prostora sklepamo, da je jarek 4 prečno povezoval jarka 2 in 3. Tik pod spodnjo teraso je bil na majhni površini dokumentiran nekoliko ožji in plitvejši jarek (jarek 5) ter v dveh skrajnih presekih najdišča na Stritarjevi ulici, na njenem stiku s Ciril-Metodovim trgom, tik pod robom zgornje terase še en jarek podobnih dimenzij (jarek 6). Njuni sledovi so premalo raziskani, da bi omogočali podrobnejšo interpretacijo.

Na podlagi arheoloških podatkov, navedenih v nadaljevanju, sklepamo, da jarki niso naravnega nastanka, ampak so bili namensko izkopani.²⁷ Dno jarkov je bilo vodoravno in je ležalo na enotni nadmorski višini približno 288,25 metra, brez padca v smeri proti Ljubljani. Trije jarki (1, 2 in 3), ki so potekali v smeri proti reki, se na južni strani ostro zaključijo vzporedno z današnjo Mačkovo ulico, ravno na robu poplavne ravnice, in ne segajo preko roba terase. Jarki so v globino segli pod nivo, do katerega so segli sedimentacijski procesi Ljubljanice, kar pomeni, da so bili v obdobju običajnega vodostaja reke zapolnjeni z vodo iz Ljubljanice.²⁸ Nihanje rečnega vodostaja razloži tudi nihanje vodostaja v jarkih ter nara-

vo sedimentov, ki so jarke zapolnjevali in ki jih povezujemo z občasno tekočo vodo. Jarke so namreč postopoma zapolnjevale vodoravne plasti z drobnozrnatim sedimentom, kakršne se običajno sedimentirajo v stoječi ali (občasno) počasi tekoči vodi. V zapolnitvi jarkov smo odkrili številne fragmente lončenine, kosti in svinjskih čeljustnic ter predvsem veliko količino odrezkov usnja. Te interpretiramo kot odpad pri predelavi usnja, kar je pri svojih izkopavanjih ugotovil že Müllner.²⁹

V vseh jarkih smo dokumentirali ostanke pilotov, ki so bili vkopani v njihove stranice oziroma dno. Na Müllnerjevi skici južnega profila je viden tudi pilot, ki je bil v tla vkopan na območju južno, zunaj jarka 1. Za časa raziskav konec 19. stoletja, ko so bile razmere na desnem bregu Ljubljanice očitno še ugodne za ohranitev organskega materiala, so bili ohranjeni tudi leseni piloti. Müllner opisuje masivne hrastove pilote premera 30–40 cm, ohranjene v dolžino 2 m, ki na spodnji strani niso bili ošiljeni, kar pomeni, da piloti v tla niso bili zabiti, ampak vstavljeni v zanje izkopano jamo.³⁰ Ugotovitev potrjujejo tudi sodobne raziskave jarka 2 na Stritarjevi ulici, kjer smo prav tako ugotovili, da so bili piloti v tla vkopani. Podobni piloti sedaj niso bili več ohranjeni, ampak nam je uspelo dokumentirati le njihove odtise, vidne v zasutju jam (slika 7).³¹ Ena izmed možnih interpretacij je, da raziskane pilote razumemo kot temelje lesenih ploščadi, ki so, dvignjene na lesenih

Slika 7: Stritarjeva ulica; zahodna stranica jarka 2 (foto: Jošt Hobič).

²⁶ Müllner, Die Ausgrabungen 1897, str. 52.

²⁷ V geološki ekspertizi je T. Verbič nastanek jarka na Stritarjevi ulici pripisal potokom iz smeri Grajskega hriba, vendar takrat ni imel vseh podatkov, ki jih imamo danes (Verbič, Zaščitna, str. 1).

²⁸ Glede na neobjavljene podatke, pridobljene z arheološkimi raziskavami na Krojaški ulici in Jurčičevem trgu, je

gladina Ljubljanice v tem obdobju domnevno segla do nadmorske višine okoli 289 m.

²⁹ Müllner, Die Ausgrabungen 1897, str. 52 sl.

³⁰ Müllner, Die Ausgrabungen 1897, str. 52 sl.

³¹ Propad lesenih pilotov v tako kratkem časovnem obdobju lahko verjetno pripišemo regulaciji struge reke Ljubljanice v prvi polovici 20. stoletja, po kateri je nivo

stebrih, segale nad jarke. Ob njih lahko pričakujemo ostanke lesenih hiš ali delavnic. V žganinski plasti, ki je prekrivala zapolnitve jarka 2, smo poleg ožganih ostankov lesenih pilotov namreč odkrili sledove ožganega glinenega ometa (lep), s katerim so bile v srednjem veku pogosto ometane lesene hiše.³² To nakazuje na ostanke porušениh hiš ali delavnic, ki jih lahko morda domnevamo na območju ob jarkih in katerih stene so se ob požaru zrušile v jarek.

Na sicer majhnem vzorcu je opazno, da so bili leseni piloti zakopani v tla približno v linijah, ki vsaj na videz sledijo usmeritvi jarkov. Jarki so bili, kot kaže, načrtno umeščeni v prostor, saj nakazujejo zasnove prostorske ureditve, ki se ujema z nadaljnjim načrtovanjem mestnega rastra v okviru faze 2. Potezam jarkov namreč okvirno sledita kasnejša zamejitev mestnih parcel in umestitev ulične mreže. Zahodna stranica jarka 2 predstavlja na zahodu frontalni rob parcel, ki so ležale ob glavni mestni ulici, predhodnici današnje Stritarjeve ulice (slika 12). Hkrati je bila glavna ulica od Ljubljane in mostu čez reko umeščena točno med jarka 1 in 2 ter se je takoj južno od njiju odklonila rahlo proti jugovzhodu. Sklepamo lahko, da je morda pot med jarkoma potekala že v tej fazi. Parcele so bile v okviru nadaljnje urbanizacije prostora (faza 2) tudi na vzhodni, zaledni strani zamejene točno z linijo tedaj opuščenega jarka 3. Na vzhodni strani smo v nadaljevanju prepoznali tudi mejo med zalednim delom dveh parcel, ki je vodila po severnem robu jarka 4 (slika 14).

Osnovni namen izgradnje sistema jarkov bi lahko bil dovod vode do delavnic, v katerih so strojarji predelovali kože.³³ Pri strojenju usnja je bila namreč potrebna velika količina vode, ki jo je lahko s pomočjo jarkov zagotavljala Ljubljana.³⁴ V Dublinu na Irskem so arheologi na območju, kjer so v srednjem veku predelovali kože, odkrili sistem jarkov podobnih dimenzij, vzpostavljen v 13. stoletju. Zapis iz poznega srednjega veka pričajo o tem, da so bili ti jarki izkopani z namenom,

gladine reke nižji, posledično pa je nižji tudi nivo podtalnice, ki je ustvarjala anaerobno okolje, ugodno za ohranjanje organskega materiala.

32 Hiše s stenami iz prepleta in gline so bile na primer pogoste v zgodnjem Vroclavu (Piekalski, *Prague*, str. 52).

33 Večji del tega postopka sicer poteka v strojarskih jamah. Neobjavljeni rezultati radiokarbonskih analiz kažejo, da je bila okvirno sočasna jama za strojenje usnja odkrita med raziskavami na Krojaški ulici (Draksler, *Razvoj*, str. 101).

34 Strojar je kože najprej obrezal in izpral ostanke nečistoč, kot so kri, iztrebki in soli za konserviranje. Za potrebe pranja so kože pogosto namočili kar v potoke, zato so predelovalnice kože skoraj vedno ležale ob tekočih vodah (Kolar, *Usnjarstvo*, str. 178).

da vodo iz reke Poddle pripeljejo do strojarjev.³⁵ Jarki bi lahko hkrati omogočali melioracijo in drenažo poplavalne ravnice ter morda služili tudi kot del protipoplavalne zaščite, ki je preprečevala razlitje Ljubljane ob poplavalah, in omogočili odtok vode, kadar se je to vendarle zgodilo.

Na podlagi odkritih najdb (odrezki usnja) in ostankov lesenih objektov ter jarkov lahko najstarejše arheološke sledove pod Grajskim gričem interpretiramo kot obrtno središče, povezano s predelavo živalskih kož. Rezultati radiokarbonske analize leseno skledo, odkrito v zapolnitvi jarka 3, časovno umeščajo med drugo polovico 10. in sredino 12. stoletja (slika 2, 3).³⁶ Pri (pre) zgodnji dataciji moramo biti previdni, saj imamo iz te faze na obravnavanih najdiščih datiran le en vzorec. S kalibracijo tega vzorca s sekvenco mlajših vzorcev pa lahko izkop in uporabo teh jarkov s precejšnjo zanesljivostjo umestimo v obdobje pred sredino 12. stoletja (slika 3).³⁷

Zdi se, da so bili jarki izkopani z dvojnim namenom: primarno funkcionalen element (oskrba z vodo, odvajanje meteornih in odpadnih voda ter po potrebi melioracija), ki služi tudi kot marker parcelacije v prostoru. Dejstvo, da je kasnejši mestni raster upošteval potek jarkov, je močan indic, da so ti že od nastanka služili tudi kot označevalci parcelacije (v praksi, morda tudi pravno).

Med raziskovalci srednjeveških mest je prevladovalo mnenje, da so bile parcele načrtane v času ustanovitve mesta in podelitve mestnih pravic. Vendar je pri mestih, ki imajo v tem času že obstoječe naselbinske skupnosti (obrtnikov, trgovcev), kot domnevamo tudi za Ljubljano, absolutna posvojitev teh modelov včasih težka. Po Evropi poznamo srednjeveška mesta, kjer vzpostavitev parcelacije sega v zgodnjeurbano fazo mesta in se kontinuirano razvija do poznega srednjega veka. V Osnabrücku je bilo na primer v 11. stoletju območje trga razdeljeno na parcele in pozidano z lesenimi hišami. Umestitev teh parcel je bila upoštevana v naslednjih fazah razvoja mesta.³⁸ V okviru zgodnjeurbane naselbine v Vroclavu je bil odkrit jarek podobnih dimenzij (širine več kot 6,8 m in manj kot 12 m ter globine 1,1 m), ki je bil izkopen v 12. stoletju ali najkasneje na začetku 13. stoletja in je bil prav tako interpretiran kot mejni jarek parcelacije. J. Kazmierczky

35 Giacometti, Blackpitts, str. 247.

36 S 95,4 % verjetnostjo v razpon od leta 991 do 1046 n. št. (45,4 %) oziroma 1082 do 1155 n. št. (50,0 %) (A2553-PN1006 / 1020+30 BP).

37 Če upoštevamo neobjavljene rezultate radiokarbonskih analiz z najdišča na Krojaški ulici, lahko to fazo morda datiramo celo v 11. stoletje.

38 Piekalski, *Prague*, str. 74.

je to zgodnjo fazo naselbine opredelil kot obrtno središče, kjer je potekala metalurška in usnjarska dejavnost.³⁹ Mejni jarki, odkriti v Lübecku, so potekali vzdolž kasneje večkrat obnovljenih parcelnih mej. Prekriti so bili z mlajšimi plastmi, povezanimi s preoblikovanjem terena ob ustanovitvi nove naselbine trgovcev, in očitno predstavljajo prvoten potek parcelnih mej.⁴⁰ Za ločevanje med mestnimi parcelami ustanovljenih mest in parcelami predurbane faze je Rudolf Prochazka predlagal izraz »proto parcela«.⁴¹

Kot odgovor na vprašanje nastanka srednjeveškega Mestnega trga je ključno spoznanje, da lahko zametke »proto urbane« ureditve prostora zasledimo že v kontekstu predurbane naselbine, ki je bila nadaljnji evoluciji podvržena že pred zadnjo četrtino 12. stoletja, kar sovпада s prvo omembo Ljubljane. Ta se nanaša na čas med letoma 1112 in 1125. Takrat so oglejski kanoniki pridobili v last dvajset kmetij v bližini Ljubljanskega gradu, ki jim jih je podaril Rudolf, odvetnik oglejske Cerkve in prvi dokumentirani lastnik gradu. Notica o Rudolfovi daritvi še razkriva, da je na grajskem griču že v prvih desetletjih 12. stoletja stal grad.⁴² Grad so od Rudolfa iz Tarcenta pridobili s Frankovskega izvirajoči Spanheimi, ki so bili od leta 1122 tudi koroški vojvode. Pri tem lahko le ugibamo, na kakšen način (z dedovanjem, zamenjavo, nakupom, podaritvijo ipd.) in kdaj se je to zgodilo. To se je moralo nedvomno zgoditi enkrat pred letom 1144, ko se je po Ljubljani oziroma tamkajšnjem gradu že imenoval vojvodov brat Ulrik Spanheimski.⁴³ Dejstvo, da je vojvodov brat rezidiriral na Ljubljanskem gradu – to namreč v jeziku tistega časa pomeni poimenovanje plemičev po posameznih krajih –, podčrtuje velik pomen, ki sta ga imela ljubljansko gospodstvo in z njim zvezan grad na splošno in še posebej za Spanheime.⁴⁴ Sledovi utrjene postojanke na Grajskem griču, ki jo Martin Horvat na podlagi primarne obdelave najdb datira v 11. in 12. stoletje, so bili odkriti pri arheoloških raziskavah na gradu, na bastiji ob zunanji steni današnjega palacija. Zasekanine v raščenem terenu (peščenjak) so bile verjetno namenjene močnim lesenim stebrom obrambnega poslopja. Na grajskem dvorišču so bili odkriti tudi skromni ostanki obrambnega jarka, ki je bil očitno speljan v grapo pod grajsko kapelo.⁴⁵

Najstarejše tržno-prometno jedro srednjeveške Ljubljane lahko pričakujemo na Starem trgu, nekje okoli cerkve sv. Jakoba, že v 11. stoletju, čeprav za to neposrednih arheoloških dokazov za sedaj nimamo. Kot priča že ime »Stari trg«, je to najstarejši predel Ljubljane z vsaj delno neagrarnim značajem (obrotnimi dejavnostmi, trgovanjem), gotovo še brez formalnih pravic ali statusa. Obravnavani rezultati arheoloških raziskav tega ne zanikajo, pač pa težišče razvoja srednjeveškega mesta umeščajo že pred sredino 12. stoletja na območje osrednjega dela Mestnega trga, kjer smo raziskali sledove predurbane naselbine. Stari trg je ob tem poteku dogodkov za nekaj stoletij ostal izvzet iz središča nadaljnega urbanega razvoja srednjeveškega mesta.⁴⁶ Tako vsaj kaže dosedanje stanje arheoloških raziskav, ki pa so bile v zadnjih petnajstih letih na območju Starega trga kar številne, res pa je, da so bile po obsegu omejene.⁴⁷ Preselitev naselja na novo, ugodnejšo lokacijo je bila praviloma projekt mestnega gospoda,⁴⁸ kar lahko, glede na omembe v virih, pri Ljubljani pomeni, da so bili pobudniki urbanega razvoja in nastanka nove centralne naselbine Spanheimi. Njim je v desetletjih pred sredino 12. stoletja uspelo združiti posest, ki je prej pripadala različnim cerkvenim in posvetnim posestnikom, ter tako utemeljiti enotno in veliko ljubljansko zemljiško gospodstvo⁴⁹ s središčem na Ljubljanskem gradu.

Gre za proto- (ali pred-) urbano fazo s preprostim lesenimi objekti, ki so bili zgrajeni v okviru sistema jarkov na poplavni ravnici na desnem bregu Ljubljanice ob vznožju Grajskega griča, na katerem je stal grad. Zaradi majhne površine raziskanih ostankov ne moremo govoriti o videzu

46 V srednjeveških pisnih virih se lahko izraz Stari trg uporablja kot ledinsko ime območja v bližini mesta. V tem primeru opisuje naselbine, ki so nastale prej kot mesto, vendar so ostale izven areala novoustanovljenega mesta ter so tako postale le vasi ali pa so bile popolnoma opuščene. Te naselbine so pogosto prvotno nosile ime, ki ga je kasneje prevzelo novoustanovljeno mesto (Baeriswyl, *Stadt*, str. 29).

47 Arheološke raziskave (zaenkrat) niso odkrile najdb, ki bi kazale na srednjeveško poselitev Starega trga pred 15. stoletjem. Starejše najdbe iz rimskega obdobja so bile po drugi strani odkrite razmeroma pogosto. Vir: <https://geohub.gov.si/ghapp/iskd/?page=eArheologija&views=Prkaz-app%2CView-5>, 4. 5. 2025, in druga, na portalu eArheologija neobjavljena arheološka poročila.

48 S slovenskega ozemlja imamo odlično dokumentiran primer tega procesa pri oglejskem Ložu na Notranjskem, kjer je leta 1341 oglejski patriarh Bertrand ukazal, naj tedenski sejem po novem poteka pod nekaj kilometrov oddaljenim loškim gradom, prebivalci trga pa naj se zaradi večje varnosti in koristi preselijo na novo lokacijo pod grad in si tam na novo postavijo bivališča (Kosi, Začetki, str. 141).

49 Štih, *Castrum*, str. 9.

39 Piekalski, *Prague*, str. 34.

40 Stammwitz, *Aktuelle Erkenntnisse*, str. 45.

41 Citirano v Piekalski, *Prague*, str. 73.

42 Štih, *Castrum*, str. 14–19.

43 Štih, *Castrum*, str. 18.

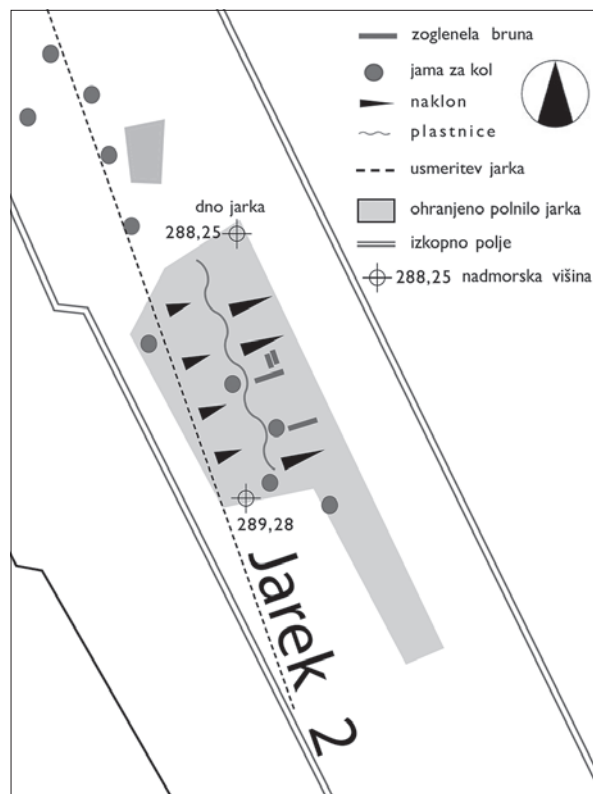
44 Štih, *Castrum*, str. 9.

45 Horvat, *Arheološke raziskave*, str. 33; Horvat, *Ljubljanski grad*, str. 143–145.

in velikosti posameznih objektov, gostoti njihove pozidave in obsegu naselbine ter s tem o stopnji urbanizacije. Arheološki podatki nesporno pričajo o intenzivni obdelavi usnja in posledično o neagrarnem značaju naselbine⁵⁰ na Mestnem trgu, ki se je ob vznožju gradu razvila pred sredino 12. stoletja. Grad s pripadajočo naselbino obrtnikov in trgovcev, t. i. Burgstadt, je kot predurbano jedro kasnejšega mesta sicer zelo pogost pojav, razširjen po celotni Evropi. Burg – grad – je v tem primeru sedež zemljiškega gospodarstva.⁵¹

NOVOUSTANOVLJENO MESTO – FAZA 2

Pod današnjo Stritarjevo ulico so bili na območju jarkov 1 in 2 predurbane faze dokumentirani arheološki sledovi uničenja.⁵² Ostanke pepela in oglja ter ožgane gline, ki smo jih odkrili v jarku 2, kažejo na uničujoč požar, v katerem so pogoreli leseni objekti (slika 8). Od njih so se ohranili le zogleneli deli vertikalnih kolov oziroma pilotov, ki so se med požarom podrli (slika 9). Radiokarbonska analiza enega izmed ožganih kolov⁵³ ta požar umešča v sredino 12. stoletja (slika 2, 3).⁵⁴ Tudi Müllner je le nekaj metrov stran, nad zapolitvami jarka 1, dokumentiral žganinske plasti (Brandschutt), ki jih lahko najverjetneje interpretiramo kot del istega požara.⁵⁵ Opazil je tudi, da so bili zgornji deli hrastovih pilotov na nivoju žganinske plasti ožgani in porušeni. V žganinski plasti, ki je prekrivala polnilo jarka 2, smo poleg ožganih ostankov lesenih pilotov odkrili sledove ožgane gline. Odkriti sledovi požara so bili omejeni na notranjost jarkov 1 in 2, a lahko kljub temu domnevamo, da je požar zajemal večje območje.

Slika 8: Stritarjeva ulica; dokumentirani arheološki sledovi v jarku 2 (izris: Matej Draksler).

Dokazov za to sicer nimamo, ker je bilo pogorišče v okviru nadaljnje ureditve prostora izven jarkov odstranjeno. Domnevo vendarle potrjuje načrtna preureditev prostora, ki sledi temu dogodku in ki je zajemala tako teren izven jarkov kot tudi nad jarki.

Teren je bil po požaru izravnán. Odstranjeni so bili vsi sledovi požara na območju izven jarkov, pri čemer je bila odstranjena tudi vrhnja humozna plast,⁵⁶ ki bi običajno prekrivala plasti aluvialnega nastanka.⁵⁷ Hkrati so bili jarki predhodne faze do vrha zasuti. Nad polnili, ki so se odlagala v vodi, je bila nasuta plast peska. Nad peskom so bile s kamni dodatno zgrajene kamnite ploščadi, kot priprava za nadaljnjo gradnjo. S temi posegi je bil teren pod današnjo Stritarjevo ulico izravnán, na tako urejenem prostoru pa so bile zgrajene nove lesene stavbe, ki se tlorisno ujemajo z obsegom posameznih kamnitih ploščadi.

50 Analize odkritega usnja (še) niso bile izvedene, zato ne moremo odgovoriti na vprašanja, za kakšne kože gre in od kod so prišle, ali lahko to dejavnost obravnavamo v povezavi z lokalno živinorejo oziroma lovom ali gre morda za trgovino z živino ipd. Prav tako še ne moremo podati natančnejše ocene o količinskem obsegu proizvodnje, ki pa je bil glede na prostorsko razširjenost in prva opažanja o količini strojarsko-usnjarskega odpada gotovo precejšen.

51 Baeriswyl, *Stadt*, str. 45.

52 Dejansko površino, ki jo je zajel požar, težko opredelimo, saj so bili sledovi požara izven jarkov ob nadaljnji ureditvi prostora odstranjeni.

53 Rezultati radiokarbonske analize požar, ki je mejni dogodek ustanovitve mesta, s 95,4 % verjetnostjo umeščajo v časovni razpon od leta 1037 do 1165 n. št. Vzorec je bil kos ožganega kola (A1557-VZ3022/ 920 ± 30 BP).

54 V sredino 12. stoletja požar umeščamo zaradi kalibrirane sekvence datumov. Radiokarbonske datacije nadaljnje (mlajšega) razvoja prostora si sledijo od sredine 12. do začetka 13. stoletja. Požar lahko na podlagi stratigrafskih podatkov domnevamo tik pred to sekvenco. Hipotezo potrjujejo tudi neobjavljeni rezultati radiokarbonskih analiz z drugih najdišč v središču Ljubljane.

55 Müllner, *Die Ausgrabungen 1898*, str. 106.

56 V geološki ekspertizi Verbič ugotavlja, da je bil del tal pred prvim srednjeveškim tlakovanjem površine nedvomno odstranjen, pri čemer oglje v zgornjem delu sedimenta kaže na možno prekopavanje tal, možno obdelovanje ... (Verbič, *Zaščitna*, str. 2, 3).

57 Podobno so raziskovalci ugotovili v Lübecku, kjer odsotnost humozne plasti pripisujejo dejstvu, da je bil teren na začetku srednjeveške poselitve v celoti prekopán z lopatami ali motikami (Stammwitz, *Aktuelle Erkenntnisse*, str. 43).

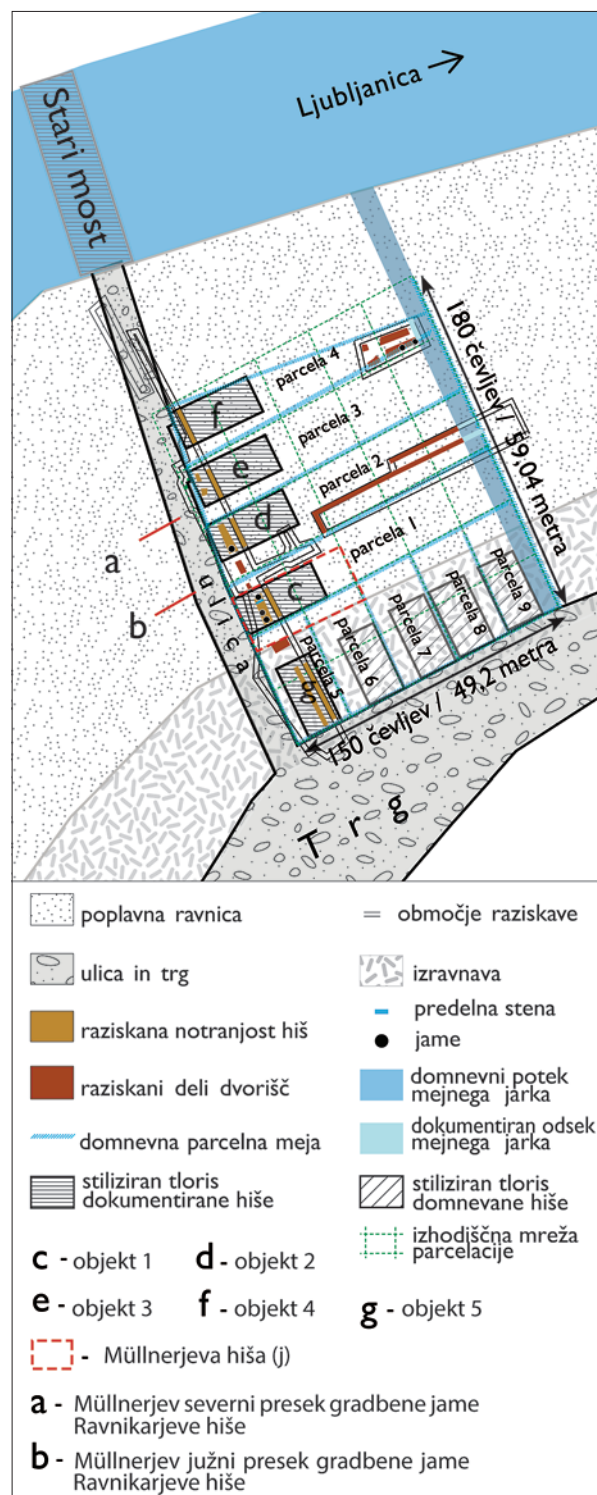

Slika 9: Stritarjeva ulica; zогleneli deli vertikalnih kolov oziroma pilotov v jarku 2 (foto: Jošt Hobič).

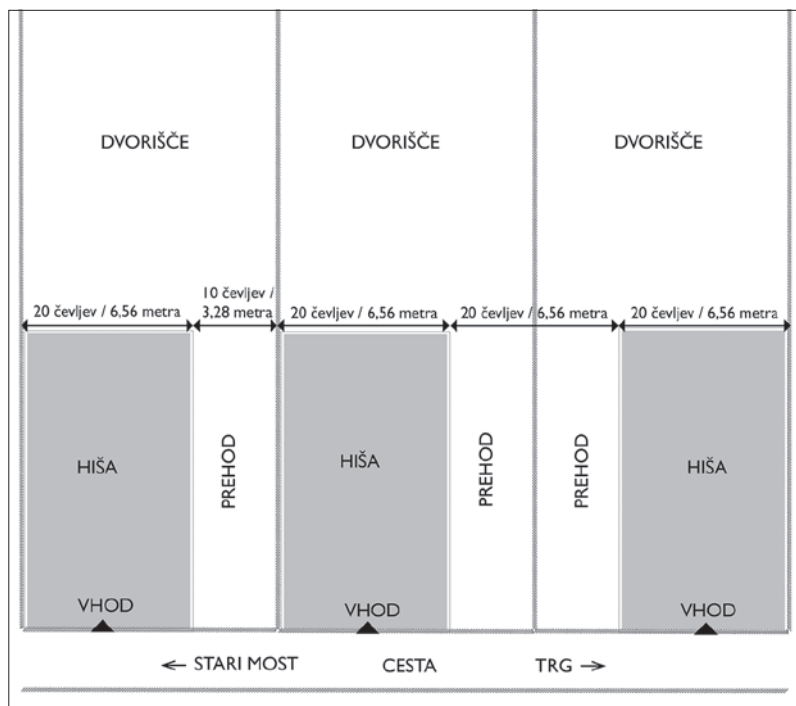
Arheološke raziskave so potekale na območju današnjih, močno razširjenih Stritarjeve in Mačkove ulice, kar nam je omogočilo vpogled v procese urbanizacije prostora v smereh sever–jug in vzhod–zahod. Ključno za razumevanje nove prostorske ureditve je bilo spoznanje, da lahko na eni strani ločimo pozidane površine, odkrite na Stritarjevi ulici, kjer so hiše stale ob ulici, ter na drugi strani nepozidane prostore – prehode med hišami in dvorišča v njihovem zaledju. Ta dvorišča so bila na vzhodni strani zamejena z (mejnimi) jarkom, ki je bil odkrit na Mačkovi ulici (dokumentiran v preseku) ter v atriju Upravne enote Ljubljana. Tako smo dobili vpogled v zazidalni blok z izhodiščem na stičišču dveh glavnih mestnih osi – nekdane Špitalske ulice (izvirnega imena ulice ne poznamo) in Trga. Arheološka odkritja (predvsem pozidava ob predhodnici današnje Mačkove ulice in v atriju Upravne enote Ljubljana v 13. stoletju) skupaj z analizo najstarejših načrtov in katastrov Ljubljane kažejo, da je bil ta zazidalni blok v smeri vzhod–zahod, med ulico in jarkom, razdeljen na pet enako širokih parcel z ožjo stranico na strani Trga. Projekcija enakih parcelnih mer se ujema z arheološkimi ugotovitvami iz raziskanega odseka pod dana-

šno Stritarjevo ulico v smeri jug–sever in tako potrjuje osnovne parametre prvotne parcelacije (slika 10).

V reorganizaciji prostora lahko nedvomno prepoznamo geometrijsko pravilnost, kar upravičeno nakazuje, da je bil celoten areal Mestnega trga pred začetkom gradnje prvih hiš »geodetsko«

Slika 10: Shematični prikaz raziskanega dela Mestnega trga. Mesto konec 12. stoletja.

Slika 11: Idealiziran prikaz originalne parcelacije Mestnega trga pod današnjo Stritarjevo ulico.

razdeljen na posamezne parcele (slika 10).⁵⁸ Pri umestitvi parcel so pomembno vlogo igrali prostorski elementi predurbane faze, predvsem jarki, katerih potek in stranice so določali orientacijo in zamejitev parcel. Arheološke raziskave so pokazale, da je bil primarni zazidalni blok velik približno 49,2 x 59,04 m (150 x 180 čevljev).⁵⁹ Od izhodiščne točke na križišču nekdanje Špitalske ulice in Trga je ob takratnem trgu v skupni širini približno 150 čevljev (49,2 m) sledilo pet parcel. Te so bile z ožjo stranico, široko okoli 30 čevljev (9,84 m), usmerjene proti trgu (slika 10). V globino so segale približno 60 čevljev (19,68 m), kjer so se s hrbtno stranjo stikale z daljšo stranico sosednje parcele. Na vzhodu je parcele zamejeval (mejni) jarek, ki je verjetno potekal vse od Trga, od koder je s pomočjo rahlega padca terena fekalne in meteorne vode najverjetneje odvajal v reko Ljubljanico. Jarek je bil v glavnem zapolnjen s peskom in ne s smetmi, kar kaže, da je bil vsaj občasno vzdrževan oziroma periodično prazen.⁶⁰ Ob nekdanji Špitalski ulici so se proti Ljubljani vrstile štiri parcele, prav tako z ožjo stranico (široko približno 30 čevljev oziroma 9,84 m) orientira-

ne na ulico. Tudi te so izkoristile celotno globino zazidalnega bloka, vendar so bile zaradi prilagajanja zavoju ceste v dolžino nekoliko različne – merile so med približno 150 čevljev (49,2 m) in 120 čevljev (39,36 m) (slika 10).

Kljub razmeroma skopim podatkom je logika pozidave v arheološkem zapisu na območju Stritarjeve in Mačkove ulice sorazmerno dobro razpoznavna. Parcele so bile majhne, vendar niso bile v celoti pozidane. Ob ulici oziroma trgu so stale lesene hiše, za njimi pa so se razprostirala dvorišča. Hiše so sprva zasedale le del ožje stranice parcele, tiste, ki je mejila na ulico ali trg. Na tej strani sta bila tudi vhod v stavbo ter dostop do dvoriščnega dela (slika 11).⁶¹ Med posameznimi hišami so bili neutrjeni prehodi, ki so omogočali dostop na dvorišče. Tam so bili prostori za kuho, shrambo (shrambene jame) ter prostor za obrtne delavnice in naprave. V skrajnem zalednem delu parcele so bili vrtovi, vodnjaki, greznice in smetišča.

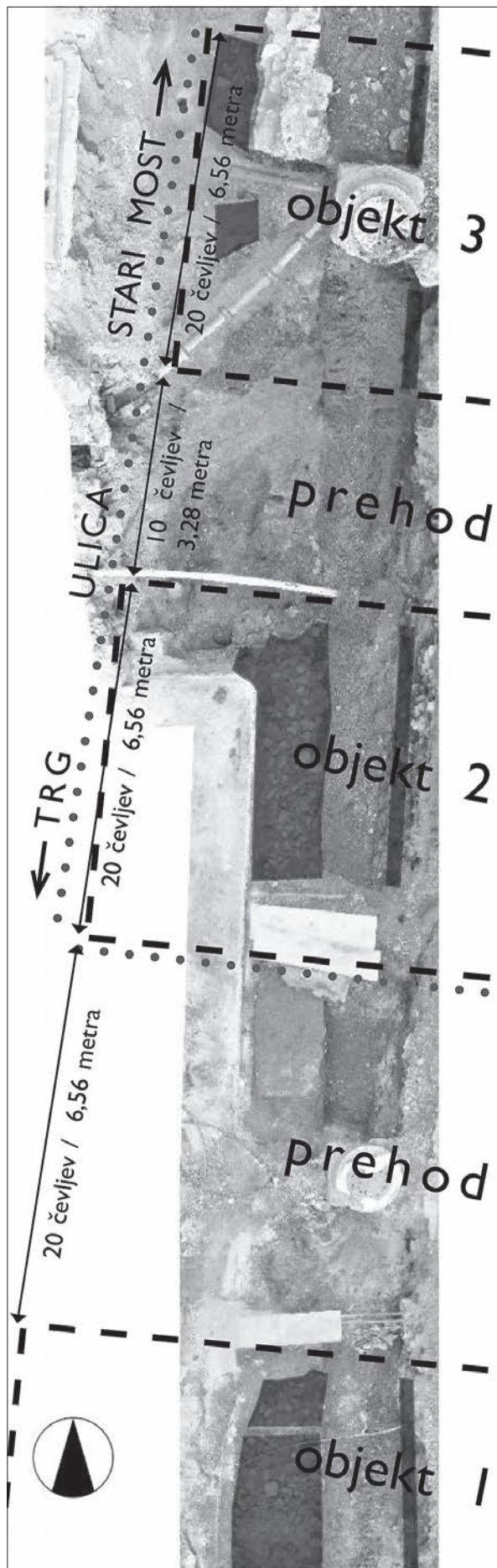
Temelji lesenih hiš se predvsem zaradi kasnejših prezidav oziroma izgradnje zidanih temeljev niso ohranili, za razliko od kamnitih utrditev, ki so služile za izgradnjo glinenih tlakov v njihovi notranjosti. Na podlagi arheoloških podatkov lahko dokaj zanesljivo rekonstruiramo vsaj širino teh hiš, medtem ko njihove globine ni bilo mogoče natančno določiti. Vse hiše, raziskane na ob-

⁵⁸ Pri izvedbi parcelacije sta v srednjeevropskih mestih opazna dva osnovna vzorca umestitve parcel. Prve parcele so izkoristile celotno globino zazidalnega bloka – od ulice do ulice ali do kanala/reke ali do mestnega obzidja. Druge parcele se s hrbtom dotikajo sosednje na sredini gradbenega bloka (Baeriswyl, *Stadt*, str. 257).

⁵⁹ Sergij Vilfan navaja dolžino ljubljanskega čevlja, ki meri 32,8 cm. To gradbeno enoto so morda uporabljali že v 12. stoletju (Vilfan, *Prispevki*, str. 86).

⁶⁰ Mejni jarki so bili v Lübecku prepoznani kot najstarejša oblika prostorske razmejitve (Harder, *Hölzerne*, str. 123).

⁶¹ Na tip in velikost načrtovanih hiš je pogosto vplivala velikost parcele in obratno je tip hiš, kakršne so bile značilne za posamezno regijo, vplival na velikost vzpostavljenih parcel (Boerefijn, *House lots*, str. 306).

Slika 12: Stritarjeva ulica; arheološka interpretacija odkritij iz druge polovice 12. stoletja. Pikčasta črta prikazuje zahodno in južno stranico jarka 2 predurbane naselbine, ki predstavlja orientacijo umestitve ulice in mestnih parcel. Črtkane črte označujejo predviden potek temeljev posameznih objektov (hiš). Temno sivo so obarvani ohranjeni deli utrditev iz kamnov, ki so služili kot podlaga za vzpostavitev (glinenih) tlakov v notranjosti posameznih hiš. Med njimi so neutrjene zunanje površine, kjer predvidevamo prehode na zadnji del parcele (foto: Jošt Hobič, interpretacija: Matej Draksler).

močju Stritarjeve ulice, so imele približno enako širino – okoli 20 čevljev (6,51 m). Med njimi so bili dokumentirani ožji, neutrjeni prehodi, ki so merili bodisi okoli 20 čevljev (6,51 m) bodisi polovico te razdalje – približno 10 čevljev (3,28 m). Širina teh prehodov je bila odvisna predvsem od izbire gradbene lege posamezne hiše na razpoložljivem prostoru parcele (slika 12).

Prostor na raziskanem območju Stritarjeve in Mačkove ulice ter atrija Upravne enote Ljubljana je bil pred vzpostavitvijo ulic, umestitvijo parcel in izgradnjo prvih objektov preoblikovan v dveh nivojih. Jarki predurbane faze so bili zasuti, okoli njih pa je bil teren prekopan. S tem je bil ustvarjen plato na enotni nadmorski višini 289,41 metra, ki sovpada s poplavno ravnico desnega brega Ljubljane. Z nasutjem proda je bil terasiran tudi rahel padec terena nad poplavno ravnico v smeri Grajskega griča. Tako je bila ustvarjena terasa na enotni nadmorski višini 290,14 metra, ki je v širini približno 20 metrov sledila južni potezi mestnega trga. Dvignjen teren je omogočal izgradnjo hiše, ki je bila z ožjo stranico, na kateri sta bila tudi vhod v stavbo in dostop na parcelo, orientirana na trg. Dokumentirali smo jo, sicer le v presekih izkopa, na vogalu Stritarjeve ulice in Ciril-Metodovega trga (objekt 5). Niz podobnih hiš lahko pričakujemo tudi v smeri proti vzhodu (slika 10).⁶²

Notranjost hiš je bila utrjena z glinenimi tlaki, ki so jih pogosto obnavljali tako, da so preko odsluženih tal enostavno nasuli in utrdili novo plast gline (slika 13). V hiši, raziskani na Stritarjevi ulici (objekt 1), smo s pomočjo radiokarbonske analize datirali štiri zaporedne nivoje oziroma tlake,⁶³ ki s 95,4 % verjetnostjo kažejo na izgradnjo objekta in njegov nadaljnji razvoj v razponu od leta 1127

⁶² Podobno je bil rahel padec terena pred izgradnjo prvih lesenih hiš izravnal in terasiral z nasutji peska tudi v Burgdorfu in Laufnu (Gutscher, Areale, str. 105).

⁶³ Zaradi boljšega ujemanja smo v sekvenci upoštevali le tri. Stratigrafsko najstarejši tlak št. 1 (les, A1557-DO031134), katerega kalibriran radiokarbonski datum je bil najmlajši, smo izločili iz sekvence.

Slika 13: Stritarjeva ulica; z glino utrjena tla v dveh prostorih hiše (objekt 1) ter ostanek lesene predelne stene (foto: Jošt Hobič).

do 1219 n. št. (slika 2, 3).⁶⁴ Glede na to, da je do vseh datiranih obnov tlakov prišlo v prvi polovici faze 2 (glede na njihov višinski nivo), lahko sklepamo, da najstarejši tlak in s tem tudi izgradnja objekta sodi na začetek tega časovnega razpona. Razlago potrjuje tudi primerjava z drugimi radiokarbonsko datiranimi konteksti, ki pripadajo isti fazi. Gre za najstarejše datirane ostanke srednjeveške hiše, ki s svojo centralno lego ob glavni ulici novoustanovljenega mesta hkrati datira ustanovitev mesta Ljubljana. Izgradnja hiš in gospodarskih objektov je običajno potekala daljše časovno obdobje, vendar so bile parcele ob glavni ulici ali trgu verjetno pozidane kmalu po dodelitvi, druge pa so lahko ostale dlje časa nepozidane.⁶⁵

Raziskani segmenti posameznih hiš so tako majhni, da ne moremo komentirati notranje razdelitve prostorov. V hiši – objekt 1 – je bila dokumentirana lesena predelna stena, ki le nakazuje način notranje delitve (slika 13). Med posameznimi nivoji tlakov smo prepoznali tudi ostanke kurišč oziroma peči in jam, katerih namembnosti zaradi parcialne ohranjenosti ne moremo interpretirati.

Dvorišča na zalednem delu parcel smo dokumentirali na Mačkovi ulici in v atriju Upravnene Ljubljana, kjer smo odkrili plasti odložene-

ga organskega materiala, med katerimi opazimo tudi poskuse utrjevanja površine z nasutji odpadnega materiala (glina, pesek). Gre za običajen način, s katerim so prebivalci srednjeveških mest pogosto blažili nevšečnosti, povezane s kopičenjem slojev odpadkov. Z intenzivno akumulacijo odpadkov je talni nivo nepozidanih delov parcel postopoma rasel. Na Mačkovi ulici se je nivo od ustanovitve mesta v približno stotih letih z nadmorske višine pribl. 289,40 metra dvignil na dokaj enoten nivo z nadmorsko višino 290,50 metra, kar pomeni, da se je v tem času akumuliralo za več kot 1 meter materiala.

Alfons Müllner je pri raziskavah ostankov (hiša j na sliki 4 in 10) na jugozahodni strani današnje Mačkove ulice odkril kvadraten zaboj velikosti 2 m x 2 m, zgrajen iz masivnih lesenih desk debeline 6,15 cm in širine 21,5 cm.⁶⁶ Zaboj je bil ohranjen v globino 2 m ter je segal 3 m pod talni nivo. Glede na primerjave z raziskavami sorodnih srednjeveških mest lahko domnevamo, da gre za ostanke greznice, ki je bila izkopana na dvorišču za objektom 1 (slika 10). Poleg ostankov greznice je Müllner opazil v »kulturni« plastii ležeče tramove. Plast je bila na tem delu debela 2 m in je bržkone zapolnjevala jarek ali jamo, kakršne so bile na tem območju izkopane v predurbani fazi.⁶⁷ Glede na horizontalno lego omenjene konstrukcije iz lesenih tramov lahko sklepamo, da gre za ostanke poti, ki je po blatnem terenu omogočala lažji prehod z ulice na zaledni del parcele. Takšne lesene poti najdemo v številnih evropskih mestih.⁶⁸

⁶⁴ Tu je upoštevan razpon treh zaporednih radiokarbonskih datacij, ki so bile kalibrirane v sekvenci. Upoštevani so bili vzorci roževine (A1557-D0031132 / 935 ± 30 BP), oglja (A1557-D0031133 / 885 ± 30 BP) in oglja (A1557-VZ3001 / 930 ± 30).

⁶⁵ V Burgdorfu, na primer, se je gradnja na številnih parcelah pričela takoj po izgradnji mestnega obzidja in ulic, kljub temu pa so posamezne posesti ostale nerazvite še nadaljnjih nekaj desetletij. V Bernu so periferna območja dolgo ostala nepozidana, tako da so morali njihovo pozidavo spodbuditi z dodelitvijo zemlje samostanom ali špitalom (Baeriswyl, *Stadt*, str. 252).

⁶⁶ Müllner, *Die Ausgrabungen 1897*, str. 53.

⁶⁷ Müllner, *Die Ausgrabungen 1897*, str. 53.

⁶⁸ V Lübecku so odkrili številne ostanke lesa, s katerim so bila utrjena dvorišča in dostopne poti. Z lesom so bile utrjene poti do vseh objektov na dvorišču (Harder, *Hölzerne*, str. 124–126).

Na podobno situacijo smo naleteli na sodobnem stičišču Stritarjeve in Mačkove ulice, kjer smo odkrili ostanke dveh preperelih tramov, ki ju prav tako povezujemo s sledovi takšne utrjene poti. Enega smo s pomočjo radiokarbonske analize datirali in s 95,4 % verjetnostjo kaže na razpon od leta 1171 do 1253 n. št. (slika 2, 3). Datirali smo tudi vzorec oglja iz plasti dolgotrajnega nastanka, ki je prekrivala tram in s 95,4 % verjetnostjo kaže na razpon od leta 1176 do 1260 n. št. (slika 2, 3).⁶⁹ Glede na višinski nivo lahko oba datuma umestimo v drugo polovico faze 2 in posledično najverjetneje v mlajši del tega časovnega razpona.

V atriju Upravne enote Ljubljana smo raziskali skrajni vzhodni rob parcele 4, ki jo je na vzhodu zamejeval že prej omenjen mejni jarek, definirale pa so jo na videz podobne plasti, kot smo jih opazovali na Mačkovi ulici in kažejo na intenzivno akumulacijo odpadnega materiala. S pomočjo radiokarbonske analize smo datirali tri vzorce iz teh plasti, ki kažejo na njihovo odlaganje s 95,4 %

Slika 14: Atrij Upravne enote Ljubljana; v ospredju delno zapolnjen mejni jarek, ki je parcele 1, 2, 3 in 4 zamejeval na vzhodni strani, ter v osrednjem delu odtisi pilotov, ki jih interpretiramo kot sledove lesenega plota, ki je razmejeval parceli 3 in 4 (foto in interpretacija: Matej Draksler).

⁶⁹ Vzorčena sta bila les (A0654-VZ1030/ 810 ± 30 BP) in oglje (A0654-VZ1006/ 805 ± 30 BP).

verjetnostjo v razponu od leta 1154 do 1233 (slika 2, 3).⁷⁰ Hkrati smo na južni stranici parcele 4 prepoznali odtise lesenih pilotov, sledov lesenega plota, ki je domnevno razmejeval parceli 3 in 4 (slika 14).⁷¹ Glede na posamezne indice, ki ne kažejo znakov utrjevanja ali pozidave na severnem delu izkopnega polja znotraj atrija Upravne enote Ljubljana, lahko sklepamo, da skrajni vzhodni del parcele 4 v tej fazi ni bil pozidan.

Velikopoteznost in načrtna ureditev prostora v okviru sanacije požara kaže, da gre za organizirano dejanje, kar v kontekstu visokega srednjega veka najverjetneje pomeni po volji zemljiškega gospoda. To je novi gospod po prihodu na oblast pogosto potrdil z ustanovitvijo ali razširitvijo mesta. S tem dejanjem, ki je bilo hkrati simbolno, se je prebivalec predstavil kot *dominus*, kot tisti, ki varuje svoje mesto in njegove prebivalce, ter tako pokazal, kako pomembna sta mu nadaljnji razvoj in prosperiteta mesta.⁷² V tem kontekstu je bil požar morda le izrabljen kot priložnost za prenovu mesta, ne gre pa povsem izključiti možnosti, da je šlo za načrten požig. Na takšen brutalen način je bila na primer implementirana ustanovitev mesta v Pragi, na levem bregu Vltave. Na ukaz kralja Otokarja II. (1253–1278) so bile leta 1257 hiše starega predmestja pod praškim gradom uničene, dotedanje češko prebivalstvo pa je bilo izgnano. Njegovo mesto so nato zavzeli kolonisti iz nemško govorečih dežel, da bi zgradili *nova civitas Pragensis*.⁷³ Podobno uničujoče je bila izvedena širitev mesta v Bernu leta 1268. Da bi v mesto vključili grajsko četrt z mostom preko reke Aare, so porušili grad Nydegge. Pri tem je opazen cilj graditeljev, da bi temeljito izbrisali sledove tega dejanja. Obrambni jarek je bil zasut in območje razparcelirano ter takoj zatem pozidano.⁷⁴

Ostanki predurbane naselbine in sledovi njene uničenja na območju Mestnega trga predstavljajo *terminus post quem* za načrtno preureditev prostora, ko so graditelji s sistematično parcelacijo ustvarili tlorisno zasnovo mesta, ki je bila pogojena s topografskimi značilnostmi prostora z razgibanim reliefom. Ne pomagajo pa nam le datirati ustanovitve mesta, ampak kažejo tudi na kompleksen razvoj srednjeveške Ljubljane. Termin »ustanovljeno mesto« so zgodovinarji dol-

⁷⁰ Vzorčeni so bili usnje (A2553-D0031128/ 865 ± 30 BP), organska vsebina keramične posode (A2553-D0023856/ 865 ± 30 BP) in lubje (A2553-D0031135/ 870 ± 30 BP).

⁷¹ Takšne razmejitve parcel so dobro raziskane v Lübecku, kjer so se parcelne meje ohranile predvsem v obliki mejnih jarkov, vrst kolov in ograj iz desk (Harder, Hölzerne, str. 123).

⁷² Baeriswyl, *Stadt*, str. 249.

⁷³ Piekalski, *Prague*, str. 52.

⁷⁴ Baeriswyl, *Die geplante*, str. 65.

go razumeli kot gradnjo na predhodno neposeljenem prostoru »na zeleni trati«. ⁷⁵ Predvsem na podlagi rezultatov urbane arheologije pa je proces danes razumljen drugače. Ustanovljena mesta so bila drugačna od predhodnih oblik poselitve tako glede na njihovo obliko kot pravno formo in so bila kot taka nekaj novega. Niso pa bila na novo ustanovljena na nepozidanem prostoru, ampak so bila skoraj vedno zgrajena kot nadgradnja obstoječe predurbane (ali zgodnjeurbane) naselbine. Nekatera so bila zgrajena neposredno na ruševinah predhodnice, druga pa na drugi, bolj ali manj bližnji lokaciji, ⁷⁶ kot na primer Slovenj Gradec poleg starejšega Starega trga. ⁷⁷

Jasen pokazatelj sistematičnega načrtovanja mesta so običajno obsežna zemeljska dela, ki jih lahko prepoznamo v arheološkem zapisu. ⁷⁸ V Unterseenu, Burgdorfu in Wangenu na Aari je bilo ugotovljeno, da je bil ob načrtovanju mesta najprej izkopen širok (obrambni) jarek, izkopana zemljina pa je bila nasuta na območju bodočega mestnega areala. S tem posegom je bil teren pred izgradnjo prvih hiš izravnal. Sledil je izkop za temelje mestnega obzidja. ⁷⁹ Obsežna zemeljska dela, povezana s prestrukturiranjem starejše naselbine v okviru ustanovitve mesta, so razkrile tudi arheološke raziskave v Breisachu in Esslingenu, kjer je bil nad zgodnjeurbanimi naselbinskimi strukturami nasut 2 metra debel izravnalni nasip, na katerem so bile v 12. stoletju zgrajene mlajše stavbe ustanovljenega mesta. Sledovi zgodnjeurbane faze (leseni koli, jame ...) so bili pri tem večinoma uničeni. ⁸⁰ Podobni primeri so znani tudi v severni Nemčiji. Arheološke raziskave v Ettlingenu, Heidelbergu in Wieslochu so pokazale, da so bili starejši naselbinski ostanki ob ustanovitvi mesta prestrukturirani. ⁸¹ Opustitev starejših naselbinskih struktur lahko pogosto povežemo z izgradnjo mestnega obzidja, pri kateri gre za značilno dejanje načrtnega planiranja. Tudi v Freiburgu poznamo več primerov načrtnega in velikopoteznega planiranja. ⁸²

V kakšnem kontekstu lahko razumemo obsežno preureditev naselbine v Ljubljani, kakšna je bila motivacija zanjo ter kdo jo je udeležil? Takšen velikopotezen projekt običajno ni bil del organske rasti mesta, ampak del reorganizacije

prostora s strani zemljiškega gospoda, kar tudi pojasni, od kod so prišla finančna sredstva in znanje za njegovo izvedbo. ⁸³ Obe najstarejši fazi razvoja Mestnega trga se glede na omembe v virih vsaj okvirno ujemata s časom prihoda rodbine Spanheim na osrednjo Kranjsko. Njej bi potemtakem lahko pripisali tudi organizacijsko in finančno zahtevno rekonstrukcijo obstoječe naselbine – ustanovitev mesta Ljubljane, ki je bila verjetno ekonomske, politične in administrativne narave, hkrati pa je pomenila transformacijo Ljubljane v eno reprezentančnih mest rodbine. ⁸⁴ Ljubljana z okolico je morala biti za koroške vojvode že sredi 12. stoletja precejšnjega pomena. ⁸⁵ Glede na rezultate arheoloških raziskav in omembe v pisnih virih bi lahko bila ustanovljena za časa koroškega vojvode Hermana Spanheimskega (1161–1181). Ni pa izključeno, da se je to zgodilo že v času njegovih bratov Henrika (1144–1161) ali Ulrika (ok. 1144).

Proces ustanovitve srednjeveške Ljubljane je opazen v načrtni ureditvi raziskanega areala, ki kaže na urbanizacijo prostora z vzpostavitvijo mestnih parcel in ulic, pojavu novih tehnologij – predvsem v lončarstvu in načinu gradnje lesenih stavb. Medtem ko je za predurbano fazo značilna gradnja z vertikalno vkopanimi bruni, je za fazo novoustanovljenega mesta značilna gradnja s tesanimi konstrukcijskimi elementi (tramovi, deske ...), ki so sestavljali ogrodje sten. ⁸⁶ Pojav teh tehnik Piekalski za območje vzhodnega dela osrednje Evrope opredeljuje kot zahodni import. ⁸⁷

V tem kontekstu je bila na Grajskem griču opuščena utrjena postojanka, na njenem mestu pa sta zrasla zidana utrdba, ki jo radi imenujemo kar »španhajmski grad«, ter pod njo pravo mestno naselje na območju Mestnega trga z značilno parcelacijo in zazidavo po načelih razreza zemljišča na ozke parcele, z ozkim delom orientirane na glavne ulice. Horvat na podlagi preliminarne ob-

⁷⁵ Ustanovitev mesta lahko hkrati pomeni dodelitev urbanih privilegijev in mestnih pravic s strani zemljiškega gospoda (Baeriswyl, *Stadt*, str. 28).

⁷⁶ Baeriswyl, *Die »gegründeten« Städte*, str. 185.

⁷⁷ Kosi, *Začetki*, str. 131–164.

⁷⁸ Baeriswyl, *Zähringerstädte*, str. 138.

⁷⁹ Gutscher, *Areale*, str. 105.

⁸⁰ Jansen, *Die Umgestaltung*, str. 44.

⁸¹ Jansen, *Die Umgestaltung*, str. 41.

⁸² Untermann, *Planstadt*, str. 13.

⁸³ Mesto je bilo običajno ustanovljeno z dejanjem ustanovitelja, vplivne osebe iz cerkvenega ali posvetnega višjega sloja. To velja za Lübeck, Freiburg im Breisgau ter Bern, ki veljajo za tipične predstavnike v srednjem veku ustanovljenih mest (Baeriswyl, *Zähringerstädte*, str. 125).

⁸⁴ Baeriswyl navaja mesta Bern, Burgdorf, Freiburg im Breisgau, Thun, Weilheim an der Teck idr., ki so jih v 12. stoletju ustanavljali člani švabske rodbine Zähringen kot značilen primer dinastije, ki je z aktivno politiko ustanavljanja mest krepila svojo oblast (Baeriswyl, *Zähringerstädte*, str. 126).

⁸⁵ Komac, *Od mejne*, str. 112.

⁸⁶ Spremembo v načinu gradnje osvetljujejo neobjavljena arheološka odkritja na Krojaški ulici. Tam ohranjeni leseni konstrukcijski elementi stavb, ki sodijo že v fazo novoustanovljenega mesta, za razliko od ostankov lesenih konstrukcij iz predurbane faze, kažejo uporabo tesanega, cepljenega ali žaganega lesa, tramov in desk.

⁸⁷ Piekalski, *Prague*, str. 62.

delave gradiva ugotavlja, da je bil jarek, ki je varoval najstarejšo utrjeno postojanko na Grajskem griču, zasut in opuščen najkasneje v 12. stoletju,⁸⁸ kar nam daje *terminus post quem* izgradnji zidane utrdbe. Domnevamo lahko, da je prenova gradu vsaj okvirno sočasna s preureditvijo mestnega areala. Njegove oblike žal ne moremo rekonstruirati, saj so kasnejši gradbeni posegi, predvsem na lokaciji današnjega dvorišča, uničili starejše arheološke sledi. Ohranil pa se je njegov obrambni jarek, ki nam omogoča določiti vsaj približen obseg grajskega kompleksa.⁸⁹

Baeriswyl na primerih mest švicarskega kantona Bern (Bern, Burgdorf, Thun, Biel ...) ugotavlja, da so graditelji mest v srednjem veku načrtovali razvoj racionalno z vsaj osnovnim razumevanjem geometrije, pri čemer so upoštevali topografske značilnosti terena ter obstoječo infrastrukturo (ceste, mostovi, jarki, vodnjaki ...) in zgradbe, predvsem če so bile religiozne narave (cerkve, samostani, špitali).⁹⁰ Ti prostorski elementi so bili pogosto osnova za umestitev čim bolj pravilne mreže ulic, jarkov in obzidja, ki so zamejevali stavbne bloke in bili osnova za parcelacijo.⁹¹ Zaradi upoštevanja teh elementov je prihajalo do odstopanja od pravilnega mestnega rastra. V večini primerov (Freiburg, Burgdorf ...) se je umestitev ulic naslonila na obstoječo cesto, ki je bila izhodišče za vzpostavitev parcelacije.⁹² V Freiburgu je bilo na več mestih ugotovljeno, da je bila utrditev trase za cesto stratigrafsko najstarejši poseg načrtovanja mesta, pri čemer so sledovi najstarejših gradbenih posegov na posameznih parcelah utrditev za cesto tudi prekrivali. To ne pomeni, da so bile vse ceste v mestu zgrajene hkrati, vendar velja, da so v vsaki mestni četrti najprej zgradili ceste.⁹³ V Villingenu je bila sredi 12. stoletja vzpostavljena dobro načrtovana mreža ulic, zgrajena je bila mestna hiša, ki ji je sledila izgradnja hiš po vsem mestu. V drugi fazi je okoli leta 1200 sledila izgradnja mestnega obzidja in nove cerkve.⁹⁴

Takšna racionalna izraba omejenega prostora je opazna tudi pri urbanizaciji raziskanega area-

la ljubljanskega Mestnega trga. Najprej je bila vzpostavljena mreža ulic, ki je služila kot podlaga za parcelacijo. Umestitev ulic in trgov se je vpela na cesto, ki je potekala po trasi nekdanje rimske ceste ob vznožju Grajskega griča po robu nizkega prodnatega vršaja in se tako prilagodila prostoru, ki ga z dolgim zavojem zamejuje reka Ljubljanica. Zato je imelo ustanovljeno mesto nepravilno podobo. Glavno os za vzpostavitev mestnega rastra sta predstavljali cesta, ki je vodila s Poljan po današnjem Ciril-Methodovem trgu in naprej proti Staremu trgu in Prulam, ter nanjo pravokotna cesta, ki je vodila po nekdanji Špitalski ulici (danes močno razširjena Stritarjeva ulica) proti Tromostovju. Ob stičišču teh poti je sredi Mestnega trga nastal podolgovato zaviti širši prostor; ta je z izgradnjo hiš, ki so ga obdajale, dobil obliko zaključenega trga,⁹⁵ v virih s konca 15. stoletja imenovanega »am platz«.⁹⁶ Hkrati z vzpostavitev rastra mestnih ulic je moral stati tudi že most, predhodnik današnjega Tromostovja, ki je bil vezan na vzpostavitev osnovne cestne mreže.⁹⁷

Relevantnih srednjeveških pisnih virov za rekonstrukcijo prvotnega mestnega tlorisa Ljubljane ni. Zato so arheološki podatki primarni vir za preučevanje prvotne parcelacije in pozidave ustanovljenega mesta. Arheološke raziskave na območju Stritarjeve in Mačkove ulice ter atrija Upravne enote Ljubljana so ponudile vpogled v urbani razvoj osrednjega dela Mestnega trga. Rezultati raziskav, ki so bile sicer omejene na posamezna ločena manjša območja, so pokazali, da lahko vzpostavitev, kontinuiteti in spremembam parcelnih mej sledimo skozi čas. Seveda sledovi originalne zasnove mesta v arheološkem zapisu niso vedno dobro prepoznavni, zato moramo včasih o njihovem poteku sklepati na podlagi nadaljnega razvoja prostora, kar ni popolnoma zanesljivo, saj lahko kasnejše prezidave sledove zabišejo. Arheološke podatke lahko preverjamo s Franciscejskim katastrom⁹⁸ in drugimi načrti mesta Ljubljane iz prve polovice 19. stoletja (1827,

88 Med gradivom, ki je bilo odkrito v zasutju obrambnega jarka, poleg lončenine, bronastega prstana, kresila in obsenčnega obročka izstopata predvsem svinčena novca, kovana med letoma 1164 in 1183, verjetno prav na Ljubljanskem gradu. Gre za sočasna ponaredka novcev salzburškega nadškofa Eberharda I. (Horvat, Ljubljanski grad, str. 145).

89 Horvat, Arheološki pogled, str. 44.

90 Baeriswyl, Die geplante Stadterweiterung, str. 61.

91 Baeriswyl, Die geplante Stadterweiterung, str. 62.

92 Baeriswyl, Stadt, str. 57.

93 Untermann, Planstadt, str. 12.

94 Baeriswyl, Zähringerstädte, str. 135.

95 Baeriswyl navaja z arheološkimi raziskavami potrjeno dejstvo, da vsa mesta švicarskih kantonov Bern, Freiburg in Solothurn izvorno niso imela mestnih trgov, ampak le bolj ali manj dominantno glavno ulico. Trgi so v njih v glavnem nastajali šele od 15. stoletja naprej (Baeriswyl, Die »gegründeten« Städte, str. 185).

96 Kos, Srednjeveška Ljubljana, str. 22.

97 V virih se prvič omenja šele leta 1280 s tedanjim imenom Stari most (*pons vetus*), kar jasno priča o tem, da je moral biti precej starejši in da je takrat v Ljubljani stal tudi že drugi, mlajši, »novi« oziroma zgornji most, na mestu današnjega Čevljarskega mostu (Kosi, Ljubljana, str. 131; Štih, Ljubljana, str. 27).

98 <https://maps.arcnum.com/en/map/cadastral/?layers=3%2C4&bbox=1614616.306357773%2C5788509.9759979835%2C1616127.131994972%2C5789105.945952895/10.5.2025>.

avtor Franc Dežman;⁹⁹ 1829, avtor Reiche;¹⁰⁰ 1830, avtor Franc Kaiser¹⁰¹). Uporaben je tudi Florjančičev zemljevid Kranjske iz leta 1744.¹⁰² Upoštevati pa moramo številna odstopanja od originalne zasnove mesta, ki so posledica drobljenja ali združevanja parcel. Prišlo je lahko tudi do velikopoteznih sprememb kot posledica na primer mestnih požarov.

Mestne parcele so bile osnovna enota, na kateri je temeljil urbanistični načrt mesta. V novoustanovljenih mestih so parcele pogosto načrtovali v standardni velikosti ali pa je bila standardna vsaj njihova širina vzdolž ulice. Takšne parcele so imele, z redkimi izjemami, obliko podaljšane pravokotnika. To je omogočalo vzpostavitev večjega števila parcel, ki mejijo na ulico, saj je bil dostop do ulice za obrt in trgovino zelo pomemben. Hiša je bila postavljena ob krajši stranici parcele, ob ulici, kjer so bile tudi delavnice in prodajalne.¹⁰³ Izkopavanja v Freiburgu so pokazala, da so obstajale standardizirane parcele (nem. Hofstättenmaß); prepoznati jih je mogoče tudi tam, kjer so bile z nadaljnjimi prezidavami v poznem srednjem in zgodnjem novem veku preoblikovane. Standardizirane parcele so bile dokaj natančno začrtane le v širino. Dolžina je bila odvisna od poteka obstoječih ulic.¹⁰⁴ V švicarskih mestih so vidna tudi odstopanja od parcele do parcele, ki kažejo, da so bile geodetske prakse očitno bolj fleksibilne in manj natančne, kot so domnevali v začetnem obdobju urbanih raziskav. Na primer v mestu Holzbrunnen so bile prvotne parcele znotraj zazidalnega bloka različno globoke, njihova širina pa je od primera do primera odstopala za 10 %. Opazne so tudi parcele, ki so bile precej večje od večine. Vse kaže, da je bilo prvotno parceliranje mest manj uniformno in statično, kot so domnevali včasih.¹⁰⁵ Odstopanje v velikosti posameznih parcel lahko pričakujemo tudi na obravnavanem primeru Ljubljane.

Analize specifičnih primerov v evropskih mestih so pokazale, da je bila uporaba posameznih delov parcel odvisna od materialnega statusa in poklica lastnika, lokacije v mestu in drugih okoliščin. V praksi je bil edini stabilen element položaj stanovanjske hiše v liniji z ulico. Parcela je bila del mestnega prostora, ki je bil namenjen stanovanjski in gospodarski dejavnosti obrtnikov in trgovcev. Bila je dovolj velika, da je bilo ob hiši

in za njo precej prostora, ki je bil uporabljen za vrtove, sadovnjake, nastanitev domačih živali, delovni prostor in shrambe, tam pa so bile tudi greznice in vodnjaki.¹⁰⁶ Parcelo so oddali v najem v neomejeno uporabo, dedovanje in prodajo (v celoti ali po delih), bila pa je obdavčena s strani mestnega gospoda.¹⁰⁷ Lastništvo parcele je bilo na podlagi veljavnih predpisov pogoj za pridobitev polnih mestnih pravic. Za razliko od javnih trgov in ulic je bila parcela skupaj s hišo zasebni prostor meščana, njegove družine in drugih stanovalcev.

RAZCVET MESTA – FAZA 3

Na območju današnje Stritarjeve in Mačkove ulice je bila po severnem robu parcele 1 okvirno sredi 13. stoletja vzpostavljena predhodnica Mačkove ulice, ki je potekala v smeri jugozahod-severovzhod (slika 15). Prav tako je bila ulica vzpostavljena¹⁰⁸ vzhodno ob krajši stranici parcel 1–4, onkraj mejnega jarka. Parcele 1, 2 in 3 so bile nato po dolžini razdeljene na več manjših parcel, pri čemer se je okvirno obdržala standardizirana širina ožje stranice (originalne) parcele širine 30 čevljev (9,84 metra). To je bilo mogoče tako, da so parcele ob njihovi delitvi po dolžini združevale po širini. Sprednji del parcel 1, 2 in 3 je ostal v širino nespremenjen, bil pa je skrajšan v globino na 60 čevljev (19,68 metra). V dvoriščni del parcel 2 in 3 sta bili ob njuni razdelitvi na manjše parcele podaljšani novozgrajeni hiši, ki sta z ožjo stranico, na strani katere je še vedno ostal vhod, zapolnili celotno širino parcele ob glavni ulici ter hkrati njeno celotno globino (objekt 2a in 3a) (slika 15).

Na zalednem delu parcel 2 in 3 so nastale tri nove parcele (parcels 2/3a, 2/3b, 2/3c na sliki 15), ki so jih v celoti zapolnile tri hiše (objekt 2/3a, 2/3b, 2/3c na sliki 15). Te so s prednjo, ožjo stranico segale na predhodnico Mačkove ulice, kjer so imele tudi vhod. Podoben razvoj lahko pričakujemo na parcelah južno od Mačkove ulice, kjer je frontalni del parcele 1 (parcels 1a na sliki 15) v celoti zasedla hiša (objekt 1a na sliki 15) z vhodom na glavno ulico, za njo pa so se formirale tri nove parcele (parcels 7b, 8b in 9b na sliki 15). Na njih lahko predvidujemo pozidavo s tremi hišami (objekt 7b, 8b in 9b na sliki 15), ki so imele ožjo stranico in vhod na predhodnico Mačkove ulice.

Zaradi novonastale predhodnice Mačkove ulice se je severna meja parcele 1 premaknila za ši-

⁹⁹ Dežman, Grundriss (dLib).

¹⁰⁰ Reiche, Plan (dLib).

¹⁰¹ Kaiser, Plan (dLib).

¹⁰² Florjančič, Ducatus (dLib).

¹⁰³ Boerefijn, House lots, str. 308.

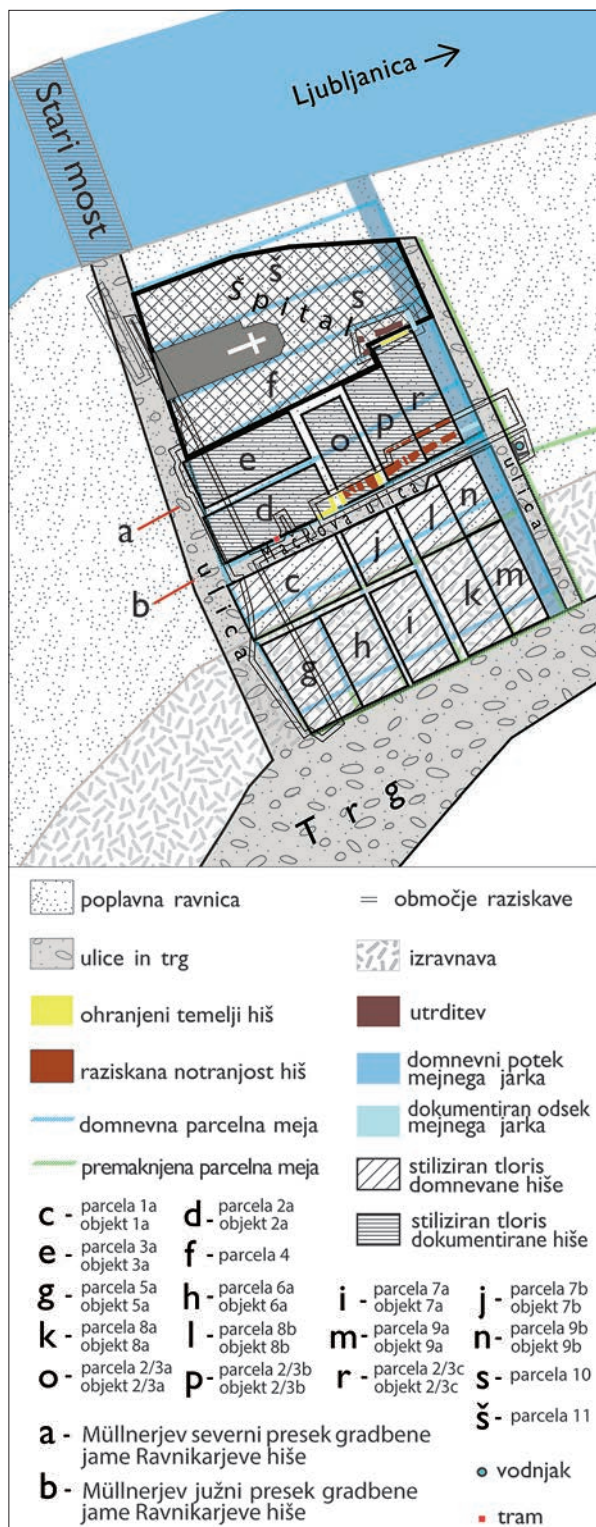
¹⁰⁴ Untermann, Planstadt, str. 12.

¹⁰⁵ Baeriswyl, Stadt, str. 258.

¹⁰⁶ Boerefijn, House lots, str. 308.

¹⁰⁷ Piekalski, Prague, str. 73.

¹⁰⁸ Rezultati radiokarbonske analize vzpostavitev cestišča s 95,4% verjetnostjo umeščajo v časovni razpon od leta 1225 do 1288 n. št. Vzorčeno je bilo oglje (A0654-VZ1034 / 755±30 BP) (slika 2, 3).

Slika 15: Shematični prikaz raziskanega dela Mestnega trga. Mesto v drugi polovici 13. stoletja.

rino ulice proti jugu. Z zamikom meje se je hkrati v isti meri premaknila južna meja parcel 5–9 (parcele 5a–9a na sliki 15) na račun mestnega trga. Kot lahko sklepamo s preučevanjem najstarejših načrtov Ljubljane, so parcele 5a–9a v celoti zasedle hiše z ožjo stranico in vhodom, orientiranim na trg. Frontalni deli teh hiš so bili s premikom

parcelne meje za nekaj metrov pomaknjeni proti jugu.

Na skrajnem severnem delu Medarske ulice smo odkrili zaledni del parcele, ki jo je mejni jarek ločil od dvoriščnega dela obravnavanih parcel. Dokumentirali smo kamnit temelj, ki je potekal v smeri sever–jug, ter nanj pravokoten temelj, ki je potekal v smeri zahod–vzhod. Mednju je bil ujet vodnjak s kamnitim vencem, ki priča o tem, da temelja zamejujeta dvoriščni del parcele. Interpretiramo ju torej lahko kot ostanke obodnega zidu, s katerim je bila parcela obdana, in ne kot temelja hiše (slika 18). Glede na to, da je bil obodni zid grajen iz kamna in ni bil lesen, kot smo opazili pri parcelni meji v atriju Upravne enote Ljubljana, lahko morda sklepamo, da je zamejeval parcelo pomembnejšega ali premožnejšega lastnika. Na podlagi nadaljnjega razvoja prostora lahko morda sklepamo, da je bila v lasti Cerkve. Na tem mestu je namreč od leta 1461 stala Škofjska palača.

Hiše so bile v 13. stoletju še vedno lesene, postavljene na deloma kamnite in deloma lesene temelje (slika 16). S kamnitimi temelji so bili utrjeni vogali hiš, med njimi pa so bili v dolžini

Slika 16: Desno ob novoveškem zidu je v tleh viden kamnit temelj, ki je nosil severno (leseno) steno objekta 2/3c (foto: Matej Draksler).

Slika 17: Lesen tram dimenzije 32 x 26 cm je bil odkrit na stičišču današnje Stritarjeve in Mačkove ulice. V višino je bil ohranjen 67 cm (foto: Jošt Hobič).

celotne stranice vkopani leseni stebri, ki so segali od tal do strehe. Takšen steber (tram) smo dokumentirali na stičišču današnje Stritarjeve in Mačkove ulice ter ga interpretiramo kot del južne stranice hiše, ki je zasedla parcelo 2a (objekt 2a) (slika 17). Takšen način gradnje je omogočal gradnjo v več nadstropij, zato si lahko lesene hiše te faze predstavljamo kot večnadstropne. Zapolnjevale so celotno površino parcele z izjemo preduhov med njimi, ki so bili ob zgostitvi pozidave sedaj potrebni. Služili so namreč protipožarni varnosti, za odtok meteornih voda in komunalnih odpadkov ter so hkrati omogočali dostop do zalednega dela hiš, kjer so bila pogosto manjša dvorišča, vrtovi, delavnice idr.

Zaradi značilnosti urbane rabe zemljišča, kjer so bile nove stavbe zgrajene nad temelji porušениh starejših, so bili konstrukcijski elementi lesenih hiš skoraj v celoti uničeni z izgradnjo kamnitih temeljev poznosrednjeveških in novoveških prezidav. Izjemoma so se ohranili temelji jugovzhodnega vogala objekta 2a, temelji južne stranice objekta 2/3a ter temelji severne stranice objekta 2/3c (slika 15, zeleno).

V Ljubljani je v 13. stoletju opazna tudi širitev mestnega areala v smeri proti reki, kar je med

drugim omogočilo izgradnjo mestnega špitala na mestu današnje stavbe Upravne enote Ljubljana. V atriju te stavbe smo namreč ugotovili, da je bil dvoriščni del parcele 4 severno ob objektu 2/3c nasut in utrjen z velikimi kamni, čez katere je bil

Slika 18: Medarska ulica; fotografija vodnjaka in kamnitih temeljev obodnega zidu, s katerim je bila domnevno zamejena parcela (foto: Jošt Hobič).

nasut pesek. Tako tlakovana površina nakazuje, da ta prostor ni bil zastrešen. Morda lahko tlakovanje razumemo že v okviru vzpostavitve Špitala, ki je v virih prvič omenjen šele leta 1326, ko je omenjen njegov prvi skrbnik – *phleger des spytales ze Laybach*.¹⁰⁹ Glede na pomen Ljubljane kot glavnega mesta Kranjske ga gotovo lahko domnevamo že v 13. stoletju.¹¹⁰

Kaže, da je bil v 13. stoletju urbaniziran tudi prostor v smeri proti Ljubljani, kjer lahko onkraj meja prvotne parcelacije domnevamo nastanek dveh novih parcel (parcels 10 in 11 na sliki 15). Špital je ob izgradnji zasedel tri sosednje parcele v skupni širini 90 čevljev (29,53 metra) in globini 150 čevljev (49,20 metra) (slika 15). Srednjo od teh parcel (parcels 10) je po Schreiberjevem

¹⁰⁹ Kos, *Srednjeveška Ljubljana*, str. 23; Kosi, *Špitali*, str. 39.

¹¹⁰ Kosi, *Špitali*, str. 39.

Slika 19: Kamniti temelji hiš pod današnjo Mačkovo ulico, ki so bile na mestu lesenih predhodnic zgrajene v poznem srednjem veku in novem veku (foto: Jošt Hobič).

načrtu kompleksa špitalskega poslopja iz leta 1831 zavzemala cerkev sv. Marije oziroma kasneje Elizabete (slika 4).¹¹¹

V prvi polovici 13. stoletja je Ljubljana postala živahno mestno središče. Potem ko so mestni gospodje Spanheimi opravili s konkurenčnim mestom Kamnik, so bile odpravljene vse ovire na poti, da Ljubljana postane središče Kranjske.¹¹² Posledici tega sta bila tudi rast in razcvet Mestnega trga, ki se kaže v pozidavi tudi prej praznega prostora.

Razvoj mestnega areala z vzpostavitvijo stranskih ulic in uličic, ki so omogočile dostop do zadnjih, dvoriščnih delov parcel in s tem njihovo pozidavo, je v 13. stoletju postopoma vodil do zgostitve pozidave Mestnega trga. Parcelacija je doživljala spremembe, velike parcele so se drobile na manjše, verjetno kot posledica prodaje ali dedovanja. Kljub temu so se originalne parcelne

meje v glavnem ohranile ter z izgradnjo kamnitih hiš v poznem srednjem veku in zgodnjem novem veku ustalile (slika 19). Do enakih sprememb je prihajalo po mestih širom Evrope. V Brandenburgju sta na prvi pogled opazna koncentracija velikih parcel ob glavnih ulicah in trgih ter zaporedje manjših parcel ob stranskih ulicah in na periferiji, ki so nastale kot posledica delitve, kar je bilo dokazano z arheološkimi raziskavami. Številne manjše parcele so bile tu očitno oddvojene od večjih parcel, kar velja predvsem za parcele ob glavnih ulicah in trgih.¹¹³

Proces pozidave in zapolnitve prostora se je pričel kmalu potem, ko je bil Mestni trg obdan z obzidjem ali celo pred njegovo postavitvijo. Velike javne in sakralne stavbe so zavzele veliko prostora in so tako prispevale k hitri zapolnitvi obzidanega areala. Za dokončno zapolnitev vseh delov mesta, ki so bili na voljo za pozidavo, pa je bila vendarle odločilna gradnja meščanov. Vsakdo, ki je želel postati meščan, je moral imeti v mestu hišo. To je postopoma vodilo do zgostitve prvotno zračne pozidave na velikih parcelah vzdolž ulic. Z novogradnjami na mestu prvotnih hiš so se razmaki med posameznimi hišami postopoma zaprli in se sčasoma oblikovali povezani nizi hiš ob glavni ulici. Posamezne parcele so bile razdeljene na več manjših, pozidani so bili tudi vrtovi in dvorišča, s čimer je pozidava postala strnjena. Uporabni prostor hiš se je povečeval z izgradnjo dodatnih nadstropij in pogosto z izgradnjo dodatnih nadstropij in pogosto z izgradnjo kleti. Opisani proces je danes dokazan povsod, kjer se izvajajo kontinuirane urbane raziskave, neodvisno od geneze mesta; enak je bil v Lübecku, Baslu, Zürichu, Freiburgu, Bernu, Laufenu, Winterthuru, Villingenu, Einbecku, Göttingenu, Braunschweigu in Pragi. Povsod se je v 12. stoletju pričela tranzicija od prostornih parcel z dvorišči do ozkih in globokih parcel, ki so bile pozidane z večnadstropnimi hišami.¹¹⁴

ZAKLJUČEK

Zanimanje številnih zgodovinarjev (Ivan Vrhovec, Milko Kos, Nace Šumi, Ferdo Gestrin, Sergij Vilfan ...) že dolgo zbuja vprašanje, ali je kot urbana naselbina sprva nastalo Mesto ali Stari trg. Danes je splošno sprejeta teza, ki jo je postavil Sergij Vilfan, o zaporedju nastanka: Stari trg, Mestni trg in Novi trg, pri čemer bi po njegovem morali upoštevati možnost, da bi imel vsak mestni predel lastne razvojne faze.¹¹⁵

¹¹¹ Čeprav se v literaturi dosledno navaja kot špital sv. Elizabete, viri 15. stoletja dokazujejo, da je bila kapela prvotno posvečena devici Mariji (Kosi, Špitali, str. 39, 40).

¹¹² Štular, Začetki, str. 151.

¹¹³ Müller, Auf der Suche, str. 85.

¹¹⁴ Baeriswyl, Stadt, str. 246.

¹¹⁵ Vilfan, Nekaj, str. 135.

Rezultati obravnavanih raziskav vsaj okvirno potrjujejo pretekle domneve. Stari trg je najverjetneje res najstarejši predel srednjeveške Ljubljane, vendar je bil Mestni trg prvi urbaniziran, načrtovan in obzidan. Ugotovitve potrjujejo tudi tezo o kompleksnem in večfaznem razvoju Mestnega trga, ki se je v zaledju gradu iz jedra predurbane naselbine z neagrarnimi značilnostmi razvil v načrtovano mestno naselbino, ki je v drugi polovici 13. stoletja doživela razcvet.

Pomemben prispevek k razumevanju razvoja Mestnega trga predstavljajo rezultati radiokarbonskega datiranja, ki so ob pomanjkanju datiranih najdb ključni za razumevanje časovnega okvirja posameznih arheoloških kontekstov. V povezavi z arheološko stratigrafijo so pomembno orodje za opredelitev posameznih faz urbanega razvoja, pri čemer so bile glavne ugotovitve sledeče:

1. Znotraj Mestnega trga lahko prepoznamo sledove predurbane faze, ki je datirana v čas pred sredino 12. stoletja, morda celo v II. stoletje.
2. V fazi urbanizacije prostora, v drugi polovici 12. stoletja, lahko v vseh treh izkopnih poljih ločimo pozidan prostor ob ulici (pod današnjo Stritarjevo ulico), ki so ga zasedle prve lesene hiše meščanov, ter nepozidan prostor dvorišč pod današnjo Mačkovo ulico in v atriju Upravne enote Ljubljana.
3. Areal Mestnega trga je bil v drugi polovici 12. stoletja že razdeljen na posamezne parcele, ki so bile zamejene z lesenimi ogradami in jarki.
4. Predhodnica današnje Mačkove ulice je bila vzpostavljena šele v fazi razcveta, sredi ali v drugi polovici 13. stoletja.
5. Gradnja na dvoriščnih delih parcel je v 13. stoletju postopoma vodila do zgoščene pozidave Mestnega trga.
6. Posledično je originalna velikost parcel na starih načrtih in katastrih Ljubljane težko vidna, predvsem z interpretacijo arheoloških podatkov pa vendarle prepoznavna.

Rezultati radiokarbonskega datiranja so pokazali kronologijo in medsebojna razmerja na vseh treh raziskanih lokacijah. Kljub temu lahko pričakujemo, da bodo nove raziskave v središču Ljubljane v prihodnosti prispevale nove, z naravoslovnimi metodami datirane kontekste, s čimer bo naraščala tudi natančnost opredelitev.¹¹⁶ Z večjo količino arheoloških podatkov bodo re-

zultati zanesljivejši, z njimi pa bo ponujena tudi možnost razjasnitve nekaterih nejasnosti ter preverbe navedenih hipotez. Tu predstavljena interpretacija zgodnjega (do leta 1300) urbanega razvoja Mestnega trga je rezultat sinteze virov, ki so nam trenutno na voljo. Kot tako jo bomo morali na podlagi novih raziskav in odkritij ves čas posodabljeni.

ZAHVALE

Hvala za pomoč kustosom za srednji vek, muzejskemu svetniku Martinu Horvatu iz Muzeja in galerij mesta Ljubljane, ki mi je omogočil dostop do arheološke dokumentacije in rezultatov radiokarbonskih analiz. Hvala izr. prof. dr. Katarini Katji Predovnik, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za arheologijo, in dr. Mihi Kosiću, višjemu znanstvenemu sodelavcu, docentu, ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, za sugestije in predloge izboljšav besedila. Prav tako se za koristne pripombe in predloge zahvaljujem dvema anonimnim recenzentoma.

LITERATURA

- Astill, Grenville: *Medieval towns and urbanisation. Reflections: 50 Years of Medieval Archaeology, 1957–2007* (ur. Roberta Gilchrist, Andrew Reynolds). Leeds: Society for Medieval Archaeology, 2009, str. 255–270.
- Baeriswyl, Armand: *Die »gegründeten« Städte: Stadtgründungen und -erweiterungen in den Kantonen Bern, Freiburg und Solothurn. Siedlungsbefunde und Fundkomplexe der Zeit zwischen 800 und 1350: Akten des Kolloquiums zur Mittelalterarchäologie in der Schweiz, Frauenfeld 28.–29. 10. 2010*. Basel: Verlag Archäologie Schweiz, 2011, str. 181–196.
- Baeriswyl, Armand: *Die geplante Stadterweiterung: Befunde und Hypothesen an einigen Beispielen aus dem Kanton Bern. Die vermessene Stadt: Mittelalterliche Stadtplanung zwischen Mythos und Befund*. Paderborn: Deutsche Gesellschaft für Archäologie des Mittelalters und der Neuzeit, 2004, str. 61–65 (Mitteilungen der Deutschen Gesellschaft für Archäologie des Mittelalters und der Neuzeit, 15).
- Baeriswyl, Armand: *Stadt, Vorstadt und Stadterweiterung im Mittelalter: Archäologische und historische Studien zum Wachstum der drei Zähringerstädte Burgdorf, Bern und Freiburg im Breisgau*. Basel: Schweizerischer Burgenverein, 2003 (Schweizer Beiträge zur Kulturgeschichte und Archäologie des Mittelalters, 30).
- Baeriswyl, Armand: *Zähringerstädte: Ein städtebaulicher Mythos unter der Lupe der Archäologie. Die Zähringer: Rang und Herrschaft um 1200* (ur. Jürgen Dendorfer et al.). Ostfildern: Alemannisches

¹¹⁶ V času pisanja članka je na voljo tudi serija neobjavljenih radiokarbonskih analiz vzorcev z različnih najdišč v središču Ljubljane, ki potrjujejo tu predstavljene ugotovitve.

- Institut, Jan Thorbecke Verlag, 2018, str. 125–140 (Veröffentlichung des Alemannischen Instituts Freiburg in Br., 85).
- Boerefijn, Wim: House lots and houses in newly created towns in Europe, c.1150–1350. *Jahrbuch für Hausforschung*, 56, 2016, str. 305–328.
- Cembrzyński, Paweł in Radomski, Maciej: »Empty« space in Central European medieval towns through an interdisciplinary perspective. *Urban History* 49, 2022, str. 211–231. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0963926820000760>
- Die mittelalterliche Stadt erforschen – Archäologie und Geschichte im Dialog: Beiträge der Tagung »Geschichte und Archäologie: disziplinäre Interferenzen«, vom 7. bis 9. Februar 2008 in Zürich* (ur. Armand Baeriswyl et al.). Basel: Schweizerischer Burgenverein, 2010 (Schweizer Beiträge zur Kulturgeschichte und Archäologie des Mittelalters, 36).
- Draksler, Matej in Fras, Mojca in Štajdohar, Jasna in Klasinc, Rok: *Arheološke raziskave na Mestnem trgu 10 v Ljubljani: Končno strokovno poročilo o raziskavi 17-0359*. Ljubljana, 2018.
- Draksler, Matej in Klasinc, Alenka J. in Štajdohar, Jasna in Jendrašič, Petra: *Arheološke raziskave ob gradnji podhlajevanja objekta na območju atrija. Palača Kresija, Prvo strokovno poročilo o raziskavi 16-0359*. Ljubljana, 2022.
- Draksler, Matej in Masaryk, Rene in Odar, Boštjan: *Poročilo o arheološkem nadzoru in arheoloških raziskavah pri obnovi komunalnih vodov na Stritarjevi ulici v Ljubljani, september 2009*. Ljubljana, 2011.
- Draksler, Matej: *Arheološke raziskave na Mačkovi in Stritarjevi ulici ter v atriju Upravne enote Ljubljana. Srednjeveška Ljubljana* (ur. Martin Horvat). Ljubljana: Muzej in galerije mesta Ljubljane, 2018, str. 78–95.
- Draksler, Matej: *Razvoj srednjeveškega mesta pod Grajskim gričem – Krojaška ulica. Srednjeveška Ljubljana* (ur. Martin Horvat). Ljubljana: Muzej in galerije mesta Ljubljane, 2018, str. 96–111.
- Fehring, Günther P.: *Stadtarchäologie in Deutschland*. Stuttgart: Theiss, 1996 (Archäologie in Deutschland, Sonderheft).
- Giacometti, Antoine: Blackpitts: Dublin's medieval tanning quarter. *Medieval Dublin XVIII* (ur. Seán Duffy). Dublin: Four Courts Press, 2021, str. 243–263 (Proceedings of the Friends of Medieval Dublin Symposium 2016).
- Gutscher, Daniel: Areale und Parzellen: sind Planungsschritte archäologisch nachweisbar? Einige schweizerische Beispiele. *Die vermessene Stadt: Mittelalterliche Stadtplanung zwischen Mythos und Befund*. Paderborn: Deutsche Gesellschaft für Archäologie des Mittelalters und der Neuzeit, 2004, str. 103–106 (Mitteilungen der Deutschen Gesellschaft für Archäologie des Mittelalters und der Neuzeit, 15).
- Harder, Jörg: *Hölzerne Infrastruktur des Mittelalters aus dem sogenannten Gründungsviertel der Hansestadt Lübeck. Holzbau in Mittelalter und Neuzeit*. Paderborn: Deutsche Gesellschaft für Archäologie des Mittelalters und der Neuzeit, 2012, str. 123–130 (Mitteilungen der Deutschen Gesellschaft für Archäologie des Mittelalters und der Neuzeit, 24).
- Horvat, Martin: *Arheološke raziskave. Ljubljanski grad: Pečnice/Ljubljana Castle: Stove tiles* (ur. Mitja Guštin, Martin Horvat). Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1994, str. 29–40 (Archaeologia Historica Sloveniae, 1).
- Horvat, Martin: *Arheološki pogled na srednjeveško Ljubljano. Arheološki pogledi na srednjeveško urbanost* (ur. Katarina Predovnik et al.). Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 2022, str. 41–70 (Monografije CPA, 15).
- Horvat, Martin: *Gospodarska ulica. Srednjeveška Ljubljana* (ur. Martin Horvat). Ljubljana: Muzej in galerije mesta Ljubljane, 2018, str. 158–173.
- Horvat, Martin: *Ljubljanski grad v srednjem veku. Srednjeveška Ljubljana* (ur. Martin Horvat). Ljubljana: Muzej in galerije mesta Ljubljane, 2018, str. 142–157.
- Jansen, Michaela: *Die Umgestaltung von Marktplätzen zur Stadt: Das Beispiel Esslingen. Die vermessene Stadt: Mittelalterliche Stadtplanung zwischen Mythos und Befund*. Paderborn: Deutsche Gesellschaft für Archäologie des Mittelalters und der Neuzeit, 2004, str. 41–46 (Mitteilungen der Deutschen Gesellschaft für Archäologie des Mittelalters und der Neuzeit, 15).
- Kolar, Katarina: *Usnjarstvo in čevljarstvo v srednjem veku. Srednjeveška Ljubljana* (ur. Martin Horvat). Ljubljana: Muzej in galerije mesta Ljubljane, 2018, str. 174–185.
- Komac, Andrej: *Od mejne grofije do dežele: Ulrik III. Spanheim in Kranjska v 13. stoletju*. Ljubljana, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2006 (Thesaurus memoriae. Dissertationes, 5).
- Kos, Milko: *Srednjeveška Ljubljana: topografski opis mesta in okolice*. Ljubljana: Kronika, 1955 (Knjižnica Kronika, 1).
- Kosi, Miha: *Ljubljana v srednjem veku. Ljubljana – kulturna dediščina reke* (ur. Peter Turk et al.). Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2009, str. 128–132.
- Kosi, Miha: *Potujoči srednji vek: Cesta, popotnik in promet na Slovenskem med antiko in 16. stoletjem*. Ljubljana: Založba ZRC, 1998 (Zbirka ZRC, 20).
- Kosi, Miha: *Predurbane ali zgodnjeurbane naselbine? (Civitas Petouia, Carnium/Creina in druga centralna naselja neagrarnega značaja v zgodnjem srednjem veku)*, I. Del. *Zgodovinski časopis* 59, 2005, str. 269–331.

- Kosi, Miha: Stadtgründung und Stadtwerdung: Probleme und Beispiele aus dem slowenischen Raum. *Pro civitate Austriae*, Neue Folge, 14, 2009, str. 5–21.
- Kosi, Miha: Špitali na Slovenskem v srednjem veku. *Epidemije in zdravstvo: Zgodovinski pregled* (ur. Katarina Keber). Ljubljana: Založba ZRC, 2024, str. 9–74. DOI: https://doi.org/10.3986/9789610508090_01
- Kosi, Miha: The Beginnings of Medieval Towns in the Slovenian Lands and Their »Founders«: Controversies and New Interpretations. *Towns and Cities of the Croatian Middle Ages: Authority and Property* (ur. Irena Benyovsky Latin, Zrinka Pešorda Vardić). Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2014, str. 115–156.
- Kosi, Miha: Začetki mesta Slovenj Gradec: Prispevek k nastanku mest na jugovzhodnem Koroškem v srednjem veku. *Kronika* 56, 2008, št. 2 (Iz zgodovine Koroške), str. 131–164.
- Kosi, Miha: Zgodnja zgodovina srednjeveških mest na Slovenskem: Primerjalna študija o neagrarnih naselbinskih središčih od zgodnjega srednjega veka do 12. stoletja [Die Frühgeschichte der Mittelalterlichen Städte in Slowenien: Eine vergleichende Studie nichtagrarischer Siedlungszentren vom Frühmittelalter bis zum 13. Jahrhundert]. Ljubljana: Založba ZRC, 2009 (The-saurus memoriae. Opuscula, 1). DOI: <https://doi.org/10.3986/9789612541156>
- Making a Medieval Town: Patterns of Early Medieval Urbanization* (ur. Andrzej Buko, Mike R. McCarthy). Warsaw: Institute of Archaeology and Ethnology, Polish Academy of Sciences, Institute of Archaeology, University of Warsaw, 2010.
- Müller, Joachim: Auf der Suche nach der geplanten Stadt: Untersuchungen zum Grundstücksnetz der Altstadt und Neustadt Brandenburg. *Die vermessene Stadt: Mittelalterliche Stadtplanung zwischen Mythos und Befund*. Paderborn: Deutsche Gesellschaft für Archäologie des Mittelalters und der Neuzeit, 2004, str. 82–90 (Mitteilungen der Deutschen Gesellschaft für Archäologie des Mittelalters und der Neuzeit, 15).
- Müllner, Alfons: Die Ausgrabungen in der Spitalgasse in Laibach 1896 und 1897. *Argo, Zeitschrift für krainische Landeskunde*, 5, 1897, str. 30–33, 51–54, 63–66, 98–100.
- Müllner, Alfons: Die Ausgrabungen in der Spitalgasse in Laibach 1896 und 1897. *Argo, Zeitschrift für krainische Landeskunde*, 6, 1898, str. 104–109
- Oppl, Ferdinand: Seigneurial Power and Planning: Aspects of the Origins of Towns in Austria with particular reference to Vienna and Wiener Neustadt. *Lords and Towns in Medieval Europe. The European Historic Towns Atlas Project* (ur. Anngret Simms, Howard B. Clarke). Farnham, Burlington: Ashgate, 2015, str. 165–188. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315250182-9>
- Piekalsky, Jerzy: *Prague, Wrocław and Krakow: Public and private space at the time of the medieval transition*. Wrocław: University of Wrocław, Institute of Archaeology, 2014 (Wratislavia Antiqua, 19).
- Pleterski, Andrej in Babor, Igor in Pleterski, Vid in Žagar, Mark in Pflaum, Veronika in Korošec, Tamara in Knific Lunder, Dragica in Lauko, Tomaž in Javor Briški, Marija in Krasnik, Barbara: *Zgodnjesrednjeveška naselbina na blejski Pristavi*. Inštitut za arheologijo ZRC SAZU, Založba ZRC, 2010. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789612545666>
- Predovnik, Katarina: Arheološki pogledi na srednjeveško urbanost: uvod. *Arheološki pogledi na srednjeveško urbanost* (ur. Katarina Predovnik et al.). Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 2022, str. 9–39 (Monografije CPA, 15). <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-HMZBYN26>
- Stadtarchäologie in Deutschland und den Nachbarländern: Ergebnisse, Verluste, Konzeptionen*. Bonn: Amt für Vor- u. Frühgeschichte der Hansestadt Lübeck, 1988 (Lübecker Schriften zur Archäologie und Kulturgeschichte, 14).
- Stadtgründung und Stadtwerdung: Beiträge von Archäologie und Stadtgeschichtsforschung* (ur. Ferdinand Oppl et al.). Linz: Österreichischer Arbeitskreises für Stadtgeschichtsforschung, 2011 (Beiträge zur Geschichte der Städte Mitteleuropas, 22).
- Stammwitz, Ulf: Aktuelle archäologische Erkenntnisse zur Stadtgründung Lübecks. *Gründung im archäologischen Befund*. Paderborn: Deutsche Gesellschaft für Archäologie des Mittelalters und der Neuzeit, 2014, str. 37–48 (Mitteilungen der Deutschen Gesellschaft für Archäologie des Mittelalters und der Neuzeit, 27).
- Stare, Vida: Pokopališče pri sv. Elizabeti v Špitalski ulici v Ljubljani. *Kronika*, 39, 1991, št. 3, str. 17–28.
- Štih, Peter: *Castrum Leibach: Najstarejša omemba Ljubljane in njeni začetki. Faksimile s komentarjem in zgodovinskim uvodom*. Ljubljana: Mestna občina Ljubljana, 2010.
- Štih, Peter: Dve novi notici za najstarejšo zgodovino Ljubljane. *Zgodovinski časopis* 56, 2002, str. 7–42.
- Štih, Peter: Ljubljana v srednjem veku. *Srednjeveška Ljubljana* (ur. Martin Horvat). Ljubljana: Muzej in galerije mesta Ljubljane, 2018, str. 18–41.
- Štular, Benjamin in Draksler, Matej in Masaryk, Rene: *Poročilo o arheoloških raziskavah izvedenih v okviru projekta obnove komunalnih vodov na Mačkovi ulici v Ljubljani, november 2009*. Ljubljana, 2011.
- Štular, Benjamin: Začetki srednjeveške Ljubljane v luči arheoloških izkopavanj na Mačkovi ulici. Vi-sokosrednjeveška Ljubljana v luči najnovjših arheoloških izkopavanj. *Emona med Aquileia and Pannonia* (ur. Irena Lazar, Bernarda Županek). Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče,

Inštitut za dediščino Sredozemlja, Univerzitetna založba Annales, 2012, str. 143–156.

Šumi, Nace: Knjiga o srednjeveški Ljubljani. *Naša sodobnost* 3, 1955, 11/12, str. 1091–1093.

Untermann, Matthias: Archäologie in der Stadt: Zum Dialog der Mittelalterarchäologie mit der südwestdeutschen Stadtgeschichtsforschung. *Stadt und Archäologie* (ur. Bernhard Kirchgässner, Hans-Peter Becht). Stuttgart: Jan Thorbecke Verlag, 2000, str. 9–44 (Stadt in der Geschichte, Veröffentlichungen des südwestdeutschen Arbeitskreises für Stadtgeschichtsforschung, 26).

Untermann, Matthias: Planstadt, Gründungsstadt, Parzelle: Archäologische Forschung im Spannungsfeld von Urbanistik und Geschichte, Einführende Bemerkungen. *Die vermessene Stadt: Mittelalterliche Stadtplanung zwischen Mythos und Befund*. Paderborn: Deutsche Gesellschaft für Archäologie des Mittelalters und der Neuzeit, 2004, str. 9–16 (Mitteilungen der Deutschen Gesellschaft für Archäologie des Mittelalters und der Neuzeit, 15).

Verbič, Tomaž: *Zaščitna arheološka izkopavanja na Stritarjevi*, geološki ogled 23. septembra 2009.

Vilfan, Sergij: Nekaj vprašanj iz zgodovine Stare Ljubljane. *Kronika* 4, 1956, št. 3, str. 132–148.

Vilfan, Sergij: Prispevki k zgodovini mer na Slovenskem s posebnim ozirom na ljubljansko mero (XVI.–XIX. stoletje). *Zgodovinski časopis* 8, 1954, str. 27–86.

Vilfan, Sergij: Zgodovina Ljubljane do začetka 16. stoletja. *Zgodovina Ljubljane: Prispevki za monografijo* (ur. Ferdo Gestrin et al.). Ljubljana: »Kronika«, Zgodovinsko društvo Ljubljana, 1984. str. 75–95.

ZEMLJEVIDI

Dežman, Franc (1826): Grundriss der Haupt-Stadt Laibach im Königreiche Illyrien.

Florjančič de Grienfeld, Ivan Dizma, Kaltschmidt, Abraham (1744): Ducatus Carnioliae Tabula Chorographica, Jussu, Sumptu'que Inclitorum Provinciae Statuum geometrice exhibita.

Kaiser, Franz-Joseph, Kissl, Franz (1830): Plan der Haupt Stadt Laibach im Königreiche Illyrien.

Reiche (1829): Plan der k.k. Haupt-Stadt Laibach im Königreiche Illyrien.

SPLETNI VIRI

Arcanum:

<https://maps.arcanum.com/en/map/cadastra/l/?layers=3%2C4&bbox=1614616.306357773%2C5788509.9759979835%2C1616127.131994972%2C5789105.945952895>

eArheologija:

<https://geohub.gov.si/ghapp/iskd/?page=eArheologija&views=Prikaz-app%2CView-5>

Površinska geologija. Rečni procesi:

<https://dk.mors.si/Dokument>

SUMMARY

Early Development of Ljubljana's Town Square until 1300 in Light of Archaeological Research Results

The oldest market settlement of medieval Ljubljana was most probably located in the area of Old Square near the Church of St James already in the eleventh century, even though archaeological evidence has so far not confirmed it directly. Nonetheless, the name 'Old Square' indicates that this was the first part of the settlement with non-agrarian characteristics. The results of archaeological research have shown that, before the mid-twelfth century, the core of the development of the medieval town moved to the central part of Town Square, to the area of the Old or Lower Bridge on the Ljubljanica River (the location of the modern Triple Bridge), while Old Square seems to have been excluded from the town's further development for centuries.

Moving a settlement to a new, more favourable location was generally undertaken by a town lord. Given the mentions in written sources, the initiators of urban development and the emergence of a new central settlement in Ljubljana were the Spanheims, Dukes of Carinthia. In the decades leading up to the mid-twelfth century, the family managed to amalgamate the estate that formerly belonged to various secular and ecclesiastical landowners, thus establishing a large and unified landed lordship of Ljubljana with its centre at Ljubljana Castle.

Archaeological finds point to a non-agrarian settlement of craftsmen and tradesmen that developed at the foot of the castle hill before the mid-twelfth century. This was a pre-urban phase with simple wooden structures built on the floodplain on the right bank of the Ljubljanica River, along the ancient Roman road, which was revived during the initial period of medieval development. Apart from the wooden structures, the settlement also had an elaborate ditch system that were presumably dug in order to serve tanneries. The placement of the ditches points to an early planning, reflecting spatial organization design that corresponded with the subsequent town ground plan. In other words, their layout was followed by the delineation of house plots and the street network configuration.

In the second half of the twelfth century followed the restructuring of the existing pre-urban settlement on the

right bank of the Ljubljanica River, when builders implied a fairly regular ground plan adapted to the uneven terrain - indicating the will of the founder. This construction process, which can be understood as the founding of Ljubljana, aligned with the period of Herman of Spanheim (1161–1181), Duke of Carinthia who may be considered the founder, even though it may already have happened during the time of his brothers Henry (1144–1161) and Ulrich (ca. 1144). Streets were laid out that served as the basis for the organization of house plots. These—or at least their street width—were planned in standard size, although minor deviations in the size of individual plots can be expected. The plots along the former Špilaska street were long and narrow, delimited by a boundary ditch to the rear. Houses stood along the street, with a courtyard at the back used for cultivating gardens and orchards, housing domestic animals, work and storage area, as well as cesspits and water wells. In only a hundred years after the founding of Ljubljana, multiple activities led to a build-up of waste material in these courtyards, causing the elevation of the

town's terrain by over a metre. The plots bordering on the town square were smaller but had a prime location and value, being particularly suitable for crafts and sales shops. The plot boundaries were initially marked by wooden fences and some also with walls, as evidenced by the example under modern Medarska street.

The founding of Ljubljana and the construction of its town walls were soon followed by the process of crowding the walled area. The precursor of Mačkova street was built as well as a street perpendicular to it that no longer exists today and ran west along the modern Medarska street. Both streets provided access to courtyards to the rear of the properties and consequently their dense construction during the thirteenth century. Through inheritance or sale, plots were fragmented or merged into larger units, creating a complex network of various-sized plots. This makes it challenging to discern their original size on Ljubljana's historical plans and cadastral maps but it is still recognizable mainly through the interpretation of archaeological data.

